

INFOСВЯТ

УЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ
И МЛАДЕЖ

2019 **2**

ТЕМА НА БРОЯ
ПРОГРАМИ, МЕРКИ И ДОБРИ
ПРАКТИКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И
ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА
НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩАТА

НАЦИОНАЛЕН ЦЕНТЪР ЗА
ИНФОРМАЦИЯ И ДОКУМЕНТАЦИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕВЕНЦИЯ И ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА ТОРМОЗА В УЧИЛИЩНАТА СРЕДА	3
НАЦИОНАЛЕН ПОРТАЛ НА АВСТРАЛИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИЯТА И НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩАТА	25
ПРАКТИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА РАЗБИРАНЕ И ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА КИБЕРТОРМОЗ	37
KiVa – ПРОГРАМА СРЕЩУ НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩАТА НА МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И КУЛТУРАТА НА ФИНЛАНДИЯ	40
ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ	43

Бюлетинът **INFC**^{СВЯТ}
се изготвя по материали от реномирани
чуждестранни източници

Редакционен съвет:

Ваня Грашкина
Величка Лозанова
д-р Йордан Илиев

Отговорен редактор:
Величка Лозанова

адрес Национален център за
информация и документация
бул. „Д-р Г. М. Димитров“ № 52А
1125 София

Дизайн и оформление
на корицата:
Диана Тодорова

телефони 02 / 817 38 55

ел. поща lozanova@nacid.bg

уеб сайт www.nacid.bg

ISSN 1314-8966 (Print)
ISSN 2367-9425 (Online)

ПРОГРАМИ, МЕРКИ И ДОБРИ ПРАКТИКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩАТА

ПРЕВЕНЦИЯ И ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА ТОРМОЗА В УЧИЛИЩНАТА СРЕДА

В публикацията *Превенция и предотвратяване на тормоза в училищната среда: справки и инструменти* (Bullying Prevention and Intervention in the School Environment: Factsheets and Tools) се представя подробна информация за нивото на тормоза в канадските училища и се предлагат различни инструменти за неговото предотвратяване чрез намеса в училищната среда. Тя е изготвена през 2014 г. от д-р Джоан Къмингс, професор по психология в Университета „Куинс“, гр. Кингстън (Queen's University, Kingston) и д-р Нанси Далгарно, изтъкнат изследовател и професор по психология в Университета „Йорк“, гр. Торонто (York University, Toronto) с подкрепата на експерти от *Канадското министерство на образованието*. Предназначена е за канадските учители, които да я използват като полезен ресурс за консолидиране на своите ангажименти и усилия за предотвратяването на тормоза в училищата и насърчаването на здравословни взаимоотношения между учениците.

Отразени са резултатите от най-новите изследвания в тази област са представени ключови елементи за разработването на планове за превенция на тормоза в училище. Предложените инструменти предоставят възможност за разработване на цялостна стратегия за идентифициране, оценка и последващо предотвратяване на негативното явление. Практическото им приложение създава възможност за преглед на актуалните знания по важни

въпроси, свързани с успешното предотвратяване на тормоза сред учениците чрез намеса в училищната среда.

Документът е структуриран в 4 раздела:

- **Образование** – разглежда възможността за информиране и предоставяне на знания, насочени към промяна на нагласите и изграждане на ангажимент за насърчаване на устойчиви взаимоотношения като средство за справяне с проблемите, породени от тормоза в училище;

- **Оценяване** – представя универсални инструменти за оценяване степента на тормоза и/или проблеми при връзките между учениците, като засяга ефективността на програмите за деца и младежи, техните семейства, училища и общности;

- **Предотвратяване и намеса** – отразява осигуряването на условия за разработване, внедряване и изпълнение на планове за действие, основани на доказателства, които са насочени към намаляване на проблемите с тормоза в училище;

- **Политика** – акцентира върху разработването на политики за гарантиране правата на децата и осигуряване на спокойна, безопасна и благоприятна училищна среда за развитие.

Дейностите по предотвратяване на тормоза в канадските училища и стъпките за намеса в училищната среда следват строго определена последователност, която се определя от училищните ръководства.

Таблица 1. График на училищните дейности по предотвратяване на тормоза.

Месец	Дейност	Отговорно лице
Септември	Изпращане на <i>Кодекс за поведение</i> в дома на учениците.	Директор
	Създаване на училищен <i>Комитет по безопасност</i> и избор на координатор.	Директор
	Идентифициране на водачите в училище.	Комитет по безопасност
	Обсъждане на училищната политика по отношение на тормоза и безопасността на училищен съвет.	Директор Училищен персонал Ученици
	Подготовка на седмични съобщения и практични съвети относно безопасността в училище.	Комитет по безопасност
	Преглед и оценяване степента на тормоз в училищната среда и определяне на задачи за предотвратяването му.	Директор
Октомври	Оценка на поведението и степента на тормоз.	Комитет по безопасност
	Инициране на <i>Програма за предотвратяване на тормоз</i> .	Училищен персонал
	Провеждане на обучение на училищния персонал за предотвратяване на тормоз.	Директор
Ноември	Планиране на <i>Информационна седмица</i> .	Комитет по безопасност
	Заседание на Комитетът по безопасност за преглед на целите и дейностите.	Комитет по безопасност
	Информирание на родителите чрез бюлетин или друга форма на официална комуникация, относно мерките, които предприема училището за предотвратяване на тормоза.	Директор
	Провеждане на <i>Информационна седмица</i> .	Комитет по безопасност
Декември	Докладване на резултатите от оценяването и определяне на годишни цели за предотвратяване на тормоза.	-
	Заседание на Комитета по безопасност.	Комитет по безопасност
	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
Януари	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Отбелязване на дейностите по предотвратяване на тормоза по време на Училищен съвет.	Комитет по безопасност
Януари	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Планиране и провеждане на младежка инициатива за цялото училище.	Комитет по безопасност

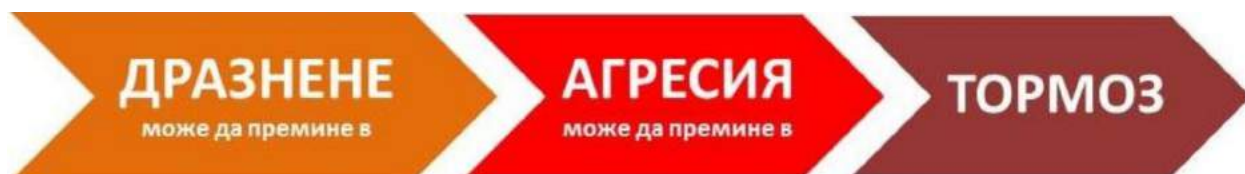
Февруари	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Преглед на дейностите по безопасност в училище, които изпълнява училищния персонал и провеждане на 15-минутна дискусия във всички класове за обмен на информация.	Директор
	Включване на водачите в цялостната училищна дейност по планиране на безопасността.	Комитет по безопасност
Март	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Информирание на родителите (писмено) за необходимостта от подкрепа за развитие на здравословни взаимоотношения между учениците и включването им в подобни дейности.	-
Април	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Проверка на училищната среда или конкретен клас от страна на Комитета по безопасност.	Комитет по безопасност
	Организиране на <i>Вечер за осведомяване</i> за родители и ученици.	Комитет по безопасност
Май	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Оценяване на безопасността в училищната среда и степента на тормоз.	Комитет по безопасност
	Отчет за изпълнението на програмата и дефиниране на бъдещите потребности за предотвратяване на тормоза в училище.	Комитет по безопасност
Юни	Поддържане и изпълнение на Програмата за предотвратяване на тормоз.	Училищен персонал
	Годишно заключително заседание на Училищния съвет за отбелязване на постигнатите резултати и проведените дейности.	Училищен персонал Комитет по безопасност
	Определяне на потенциалните членове на Комитета по безопасност, които да се включат през новата учебна година.	Директор

В публикацията се отбелязва, че начините за тормоз и неговото влияние се променят с възрастта. Процентът на тези, които налагат физически тормоз намалява за сметка на онези, които използват други форми на тормоз (вербален, социален и кибертормоз). С течение на времето,

въздействието на продължаващия тормоз се натрупва и става по-сериозно.

Авторите на публикацията обръщат внимание, че съществува разлика между дразнене, агресия и тормоз, като акцентират върху взаимовръзката помежду им.

Фигура 1. Взаимовръзка между дразнене, агресия и тормоз.

Посочено е, че *дразненето* е *позитивно* и *негативно*. Позитивното дразнене се свързва с близостта, привързаността и степента на познаване на дадено лице (ученик или младеж). Ако лицето се дразни (реагира в добрия смисъл) от подобно поведение, то не се намира в затруднено положение или в депресивно състояние, а има силна връзка с останалите.

При *негативното* дразнене лицето, което е обект на дразненето, реагира остро на подобно поведение и това е признак, че се намира в слаба връзка с околните. Вероятността да е в затруднено положение или в депресивно състояние е значителна.

Наличието на негативно дразнене води до отчуждаване на лицата, както и изразяване на критики и смущение спрямо околните. Пример за негативно дразнене са подигравките за външния вид на учениците, които почти винаги се приемат остро, защото засягат пряко тяхната личност и самочувствие.

Експертите определят *агресията* като конфликтно състояние, което може да бъде преднамерено или непреднамерено, пряко или косвено. Тя се проявява в множество форми, включително физическа, вербална и социална. Преживява се по различен начин от децата и младежите, в зависимост от тяхната възраст и от продължителността, в която те са потърпевши от агресивно поведение. Агресията често нанася физически, умствени, емоционални и психически вреди на учениците, което влияе негативно на тяхното мислене и поведение, оставяйки следа за цял живот.

Уточнено е, че тормозът се определя като преднамерено агресивно поведение, което включва използването на всякакви физически, вербални, писмени, електронни или други средства.

Упражняването на физически

тормоз включва удряне, бутане, пляскане, спъване и др. Вербалният тормоз обикновено се изразява в използването на подигравки, обидни изрази, средства и квалификации (на полова и расова основа) или заплахи.

Социалният тормоз включва поведение, при което се използват клюки, избягване, игнориране, разпространяване на слухове, изключване на индивиди от група или унижение чрез публични жестове. Доста често се пренася и в онлайн пространството, превръщайки се в кибертормоз. За упражняването му се използва електронна поща, чатове, мобилни телефони, текстови съобщения, сайтове, социални мрежи и други.

Поведението на учениците представлява индикатор за това дали е необходима намеса в училищната среда. Ако се наблюдава агресивно поведение или упражняване на тормоз, училищните ръководства преминават към набелязването на конкретни мерки и предприемането на реални действия за тяхното предотвратяване. Те представляват част от **подхода „Цялото училище“** (Whole School approach) за предотвратяване на тормоза и осигуряване на безопасна, благоприятна и здравословна училищна среда.

Изграждането на подкрепяща среда за обучение изисква включването и на други способности за предотвратяване на тормоза в учебната програма. Те са свързани с различни дейности, всяка от които варира според времето за провеждане (като период от учебната година) и потребностите на учениците в него.

За целта се използва набор от критични въпроси. Практическото му приложение дава възможност да се определи дали даден тип поведение сред учениците представлява дразнене, агресия или тормоз.

Фигура 2. Критични въпроси за идентифициране на дразнене, агресия и тормоз.

КРИТИЧНИ ВЪПРОСИ	ДРАЗНЕНЕ	АГРЕСИЯ	ТОРМОЗ
Това поведение реципрочно ли е?	Обичайно Дразненето е споделено по равно.	Обичайно не Обикновено има само един агресор.	Не Има човек, който тормози и човек, който е жертва на тормоз.
Изглеждат ли всички така сякаш се забавляват?	Обичайно Случва се при силно, положителни взаимоотношения.	Не Агресорът е един човек.	Не Даден човек е в беда или е наранен.
Поведението забавно ли е?	Обичайно И двамата се наслаждават на шегите.	Обичайно не Може да е отблъскващо и смущаващо.	Не Лицето, което осъществява тормоз цели да предизвика страх.
Това случвало ли се е и преди с тези лица?	Да Случва се, когато има фамилиарност.	Възможно е Може да е еднократно събитие.	Да Тормозът обикновено се повтаря.
Има ли силно разделение?	Не Илюстрира близост и привързаност.	Възможно е Може да възникне при слаба взаимовръзка.	Да Винаги има дисбаланс в силите.

Подходът „Цялото училище“ за безопасна и приобщаваща училищна среда

Подходът включва:

- *Предотвратяване* на тормоз чрез осъществяване на дейности, които повишават осведомеността и увеличават позитивното поведение на учениците в училище;
- *Намеса* в училищната среда чрез осъществяване на дейности, които акцентират върху лица, замесени в проблеми с тормоз (деца или младежи, които са агресори и упражняват тормоз или са свидетели/жертви на тормоз).

Подходът изисква обединените усилия на училищна администрация, учители, училищен персонал, ученици, родители/настойници и по-широката общност за създаване на безопасна и приобщаваща училищна среда. По този начин проблемите с тормоза се обработват ефективно, решават се своевременно, разглеждат се задълбочено и се дискутират открито. Насърчава се изграждането на позитивни взаимоотноше-

ния и силна връзка между децата и младежите. Постига се моделиране на уменията им за общуване, като се създава последователност от позитивни ситуации, в които те контактуват помежду си.

Последователните послания и представянето на положителни примери за общуване сред децата и младежите в училище, у дома, в спорта, в центровете за отдых и в квартала се отразява благоприятно върху обучението им.

Тормозът е проблем не само в училищата, а и в общностите, в които живеят. Предотвратяването му изисква колективна подкрепа, решения от училищната общност и от по-широката общественост.

Посочва се, че отлична стратегия за това е изграждането и развитието на партньорства между училищата и общността. Това включва съвместно планиране и реализиране на редица основни дейности, насочени към идентифициране и предотвратяване на негативните явления в училищата, като:

- насърчаване и развитие на положи-

телни взаимоотношения в рамките на цялото училище и между отделните училища;

- обучение относно идентифицирането и предотвратяването на тормоз чрез разширяване на осведомеността за това сред ученици, родители и партньори;
- консолидиране на нагласите спрямо тези проблеми и изграждане на нетърпимост към агресията и насилието

в училище и в общността;

- изграждане на доверие между училищния персонал и учениците, с цел преодоляване на бариерите при общуване и по-лесно достигане до проблемите, които те срещат.

Всяка от тях представлява основа за разработване на по-специфични, примерни дейности за различните участници в процеса.

Таблица 2. Разпределение на дейностите за предотвратяване на тормоза в училищата.

ДЕЙНОСТИ ЗА ДЕЦА И МЛАДЕЖИ
1. Участие и представителство в екипи за безопасност в училищата.
2. Периодично изработване на плакати и съобщения с положителни послания.
3. Участие в училищен клуб за насърчаване безопасността и уважението сред учениците.
4. Публикуване на статии в училищният бюлетин.
5. Програма за наставничество при деца и младежи, които са жертви на тормоз.
ДЕЙНОСТИ ЗА УЧИЛИЩНИЯ ПЕРСОНАЛ
1. Участие и представителство в екипи за безопасност в училищата.
2. Включване в обучение от професионалисти.
3. Разработване на визия за подкрепяща учебна среда и положителен климат в класната стая.
4. Споделяне на ефективни практики за предотвратяване на тормоза.
5. Разработване на стратегии и инструменти за ефективна комуникация между – учители и директор; учители и родители; учители и ученици.
ДЕЙНОСТИ ЗА РОДИТЕЛИ/НАСТОЙНИЦИ
1. Представителство в училищния Комитет по безопасност.
2. Насърчаване на доброволното участие в училищните дейности.
3. Информирание относно дейностите по предотвратяване на тормоз, които предприема училището.
4. Участие в оценяване поведението на учениците в училище.
5. Оценяване степента на тормоз в училище и подкрепа за създаване на благоприятна и безопасна среда за обучение в класната стая.
ДЕЙНОСТИ ЗА ОБЩНОСТТА
1. Представителство в Комитета по безопасност.
2. Разработване на визия за благоприятна и безопасна училищна среда.
3. Създаване на партньорства с публични, стопански и неправителствени организации.

Включване на общността в дейностите по предотвратяване на тормоз

Включването на общността в усилията и дейностите за предотвратяване на тормоза изисква разработване и приложение на креативен и специфичен подход за идентифициране на потенциалните партньори.

Директорите на училищата обмислят и реализират партньорства с публични, стопански и неправителствени организации, младежки организации, медийни личности, творци, спортни дружества и др. Удачен вариант за изграждането на подобни партньорства е сключването на меморандуми за разбирателство. Чрез тях ясно се определят ролите, границите и отговорностите на всички партньори.

Интегрирането на посланията, отправени от партньорите на училищата към децата и младежите, дава възможност за разгръщане на различни социални инициативи, насочени към предотвратяване на тормоза и агресията. Добър пример за това е включването на полицейски служители, лекари, медицински сестри, пара-

медици и пожарникари в предаването на такива послания към децата и младежите.

Тези личности се възприемат като „**водачи**“ в общността, защото отговарят за безопасността на околните. Това ги прави изключително специални, влиятелни и убедителни в разговорите с децата и младежите. Те са лидери в създаването на положителен социален климат и насърчаване на благоприятни взаимоотношения в училищата и общността. Повечето ученици (особено по-малките) се стараят да се идентифицират с тях. Водачите се разпределят формално в *три нива*.

Фигура 3. Формално разпределение на водачите.

Водачите от *Ниво 1* са представители на училищата. Те полагат усилия и грижи за осигуряване на безопасна и благоприятна училищна среда. Ръководят се от личен и професионален интерес, притежават силна мотивация, добри комуникативни умения и способност за сътрудничество. Участват активно в реализирането на инициативи и програми за предотвратяване на тормоза в училище, осъществявайки дейности като:

- привеждане в действие на училищната политика за предотвратяване на тормоза, прилагане на Кодекс за поведение и разпространение на информационни материали;
- управление на информационните и образователните инициативи през цялата учебна година;
- наблюдение и оценяване на училищната среда, поведението на учениците и качеството на програмите за предотвратяване на тормоза.

Водачите от *Ниво 2* са най-дейните ученици. Те участват като доброволци във формални структури и работят със свои връстници – деца и младежи, жертви на тормоз. Важно е палитрата от доброволци да е максимално разнообразна. Включват се най-талантливите ученици и тези, които са естествени лидери в своя клас. Те притежават интерес, мотивация, ангажираност и съпричастност към проблема с тормоза и осъществяват дейности като:

- приобщаване на уязвими деца и младежи;
- наставничество и закрила на по-малките ученици;
- участие в разрешаването на конфликти чрез медиация и провеждане на дискусии с потърпевшите страни.

Водачите от *Ниво 3* са самите родители/настойници, като представители на общността. Те се обединяват в роди-

телски комитети или създават други формални структури. Чрез тези обединения вземат участие в различни училищни инициативи за борба с тормоза и агресията в училище, като поемат пряка отговорност за предотвратяването им.

Мотивите за включване на родителите в такива обединения са личен интерес, ангажираност към проблема, стремеж да подпомогнат училищните ръководства в усилията им за осигуряване на спокойна и безопасна училищна среда. Те осъществяват следните дейности:

- осведомяват се за политиката на училищата за предотвратяване на тормоза;
- запознават се с Кодекса за поведение на учениците;
- участват активно в Комитетите по безопасност, наред с администратори, учители и училищен персонал.

Представители на всяко от трите нива участват активно в интегрирането на мерки и дейности в учебните програми на училищата, насочени към предотвратяването на тормоза. Това включва изучаване на дисциплини, чрез които учениците усвояват специални умения за общуване, създаване и поддържане на благоприятни взаимоотношения със своите връстници в училище. За разлика от изучаването на традиционните предмети, тези умения са по-трудни за усвояване, изискват отделянето на повече време и по-задълбочено внимание от страна на учениците. Те включват:

- значението на положителните отношения за ученето и живота;
- определението за тормоз и разграничението между тормоз, агресия и дразнене;
- социалните отговорности на тези, които стават свидетели на тормоз;
- създаване на благоприятна и безопасна училищна атмосфера в клас.

Тези учебни дейности се интегрират в учебната програма или се провеждат чрез организирането на специални събития. Осигуряват се материали, които се раздават на учениците и родителите. Пример за подобна практика представлява включването на статистика за тормоза в училище, в часовете по математика.

Училищните ръководства провеждат проучвания, събират данни и ги предоставят на учителите, които разработват практически задачи за извършване на анализи от самите ученици. Анализите са насочени към нивото на тормоз в тяхното училище и мащабите на разпространението му. С помощта на математически модели и методи, учениците и учителите анализират данните и правят изводи.

Оценяване на училищната среда

Учителите насърчават учениците да изследват проблемите с тормоза, като търсят решенията за тях и чрез визуални изкуства, драма, танци и музика. Знанията за социално-емоционалното развитие, социалното поведение и функционирането на мозъка, стреса, психичното здраве и много други аспекти на човешкото поведение осветляват сложната динамика на тормоза и неговото въздействие.

Ключова роля за това притежава *оценяването* на „околната среда“ в училищата. Тя включва училищната среда, „климата“ в класната стая и поведението на учениците. Оценяването им представлява формализиран метод за установяване на степента и характера на проблемите с тормоза в училищата, базиран на събиране на данни, наблюдение и последващо оценяване.

Данните, събрани чрез прилагането му, са отправна точка за по-доброто разбиране на проблемите с тормоза в

училище. Събраната информация спомага за:

- оценяване напредъка на училището в постигането на безопасни и приемливи условия за престой и обучение на учениците;
- определяне на това как трябва да се променят интервенциите в училищната среда за постигане на по-добър ефект в предотвратяването на тормоза.

Прилагат се и други методи за събиране на данни, като например проучвания сред учениците (чрез попълване на анкети за оценка на потребностите при предотвратяване на тормоз), интервюта с учители, наблюдения и картографиране на потенциалните зони на насилие на територията на училищата.

Проучването чрез анкети сред учениците акцентира върху степента, в която практиките за предотвратяване на тормоз и насилие, прилагани от училищата са адекватни на най-добрите практики в тази област, регламентирани от канадското законодателство. Въпросите в анкетните проучвания са насочени към:

- училищният план за предотвратяване на тормоза – разработен ли е такъв и какво включва;
- образование с цел предотвратяване на тормоза – разработване и провеждане на уроци и дейности, подходящи за обучение на деца, младежи, родители и училищен персонал, с цел запознаването им с тормоза и насилието, както и възможностите за предотвратяването им;
- ефективен отговор на проблемите с насилието в училищата – включване на родители/настойници в учебния процес; осигуряване на подкрепа за учениците, жертви на тормоз; набелязване на мерки за намаляване на агресията в училище и др.

Интервютата с учители са полезни, защото дават възможност на училищните ръководства да се запознаят с гледната точка на всеки от тях, като преки свидетели на поведението на учениците. Те отправят препоръки за това какво може да се предприеме за предотвратяване на негативното явление.

Картографирането на потенциалните зони на насилие, на територията на училищата, се извършва

със съдействието на училищните ръководства. Разработват се точни карти на вътрешната и външната им територия (коридори, класни стаи, зали, салони за спорт, дворни пространства и др.). Разпространяват се сред учениците с помощта на учителите (обикновено през „Седмицата за осведомяване“). Учениците нанасят върху картата с определен цвят всички зони, в които са станали свидетели на проявена агресия и/или тормоз.

Фигура 4. Обозначаване на зоните на насилие върху карта на първи етаж.

Класна стая 102	Класна стая 103	Класна стая 104	Класна стая 105
Врата 1 Стълбище	Конферентна зала		Врата 2 Стълбище
Класна стая 106	Класна стая 107	Класна стая 108	Класна стая 109
Кога и къде?	Кога и къде?	Кога и къде?	Кога и къде?

Финалното наслагване на резултатите дава възможност за разработване на прецизна карта на потенциалните зони на насилие в училищата. Водачите сред учениците и учителите систематизират информацията в доклад, който се представя на училищното ръководство.

Оценяването предоставя информация за честотата, вида и въздействието на тормоза върху учениците. За него се използва приносът на всички членове на училищната общност (деца, младежи, учители, персонал, родители/настойници). Освен положителните

моменти, то показва какво не работи и какво следва да се промени в училищния подход за предотвратяване на тормоза. Практическото му приложение помага на училищните ръководства да определят нивото на готовност за включването им в инициативи за превенция. Оценките могат да бъдат формални и неформални.

Канадското законодателство регламентира провеждането на официално проучване поне веднъж на всеки две години от всяко училище. Целта е да се оцени адекватно училищния климат и

да се актуализират училищните стратегии (пример за това са училищата в градовете на провинция „Онтарио“).

Стартирането на инициативите за предотвратяване на тормоза в училищата изисква предварително проучване на нагласите в училищната общност, което се извършва чрез – фокус групи, дискусии

в клас, срещи между родители/настойници и служители и анкетни проучвания. Събраната информация се използва като основа за набелязването на различни дейности, групирани в четири области. Те представляват основни стъпки за последващо реализиране на инициативите.

Таблица 3. Стъпки за реализиране на инициативи за предотвратяване на тормоза.

ОБРАЗОВАНИЕ	На училищната общност и по-широката общественост за същността и влиянието на тормоза в училище.
ОЦЕНЯВАНЕ	На степента на тормоз в рамките на училището и потребностите на учениците от предотвратяването му.
ПРЕВЕНЦИЯ И НАМЕСА	На възможностите за адекватна намеса в училищната среда и приложение на набелязаните мерки за предотвратяване на тормоза и насилието.
ЦЯЛОСТНА ПОЛИТИКА	За конструктивно и последователно решаване на проблемите с тормоза и насилието.

Всяка от четирите стъпки съдържа по два раздела – съдържание и осъществяване. По всеки от тях се задават конкретни въпроси за нивото на удовлетвореност от дейностите и мерките, които предприема училището в тази посока. Учениците, училищния персонал, родителите/настойниците и други представители на общността попълват собственото си ниво на удовлетвореност.

Принципи за предотвратяване на тормоз чрез намеса в училищната среда

Предотвратяването на тормоза чрез намеса в училищната среда има за цел не просто временното му премахване, а трайното му изкореняване посредством изграждане на здрави взаимоотношения между всички членове на училищната

общност. Основният стремеж е да се гарантира, че ученици се развиват и обучават в здравословна и безопасна среда, където уважителното поведение и грижовните отношения вземат превес над агресията и тормоза.

Съществуват множество стратегии за предотвратяване на явлението. В повечето от тях се използват два основни подхода:

- осигуряване на индивидуална подкрепа за учениците чрез насърчаване развитието на техните силни страни;
- осигуряване на силна връзка между учениците и техните връстници, учителите, семействата и общността, с цел подкрепа за развитие на конструктивно социално разбиране, поведение и нагласи.

Всяка от тези стратегии се базира на определени принципи, които притежават специфични характеристики.

Таблица 4.

Принципи за предотвратяване на тормоз чрез намеса в училищната среда (основани на доказателства).

ПРИНЦИПИ	ОПИСАНИЕ
1. Тормозът е проблем на взаимоотношенията.	Учениците се нуждаят от подкрепа за развитие на положителни взаимоотношения.
	Учениците, които са жертва на тормоз, се нуждаят от осигуряване на безопасност и подкрепа за неговото преодоляване.
	Учителите, родителите/настойниците и други представители на общността моделират поведението на учениците, техните взаимоотношения, езика и нагласите, като създават положителен пример за това как да общуват помежду си.
2. Намесата изисква развитие.	Тормозът варира според възрастта и пола на учениците, което налага намесата да е съобразена с тях.
	Тормозът може да започне от предучилищна възраст и да продължи след завършване на училище, което изисква намеса през цялото време.
	Намесата включва внимание, съпричастност, социални умения, поведенчески и емоционални регулации, нагласи, морално разбиране, разрешаване на конфликти и лидерство.
3. Намесата изисква системен подход.	Успешните интервенции са всеобхватни и системни. Те зависят от промяна в класните стаи, училищната среда, учениците, училищния персонал, администрацията, родителите/настойниците и общността.
	Динамиката на намесата е пряко свързана с ангажирането на децата и младежите за справяне с проблема.
	Възрастните подкрепят и моделират здрави взаимоотношения между децата и младежите. Те са отговорни за насърчаване на безопасни, грижовни и приобщаващи взаимоотношения между тях, давайки им личен пример.
4. Лидерството е основа за промяна на системите.	Лидерството, от страна на директора на училището, създава подкрепа и е мотив за действие. Успехът на програмата за предотвратяване на тормоза в училище зависи от ангажираността, разбирането и действията на директора на училището.
	Лидерството на учителите е от съществено значение за изпълнението на програмата и поддържането на здрави взаимоотношения.
	Всички възрастни, са отговорни за благосъстоянието на децата и играят важна роля като лидери в насърчаването на здрави взаимоотношения и справянето с проблемите, породени от негативното явление.

Отговор на неподходящо поведение от страна на учениците

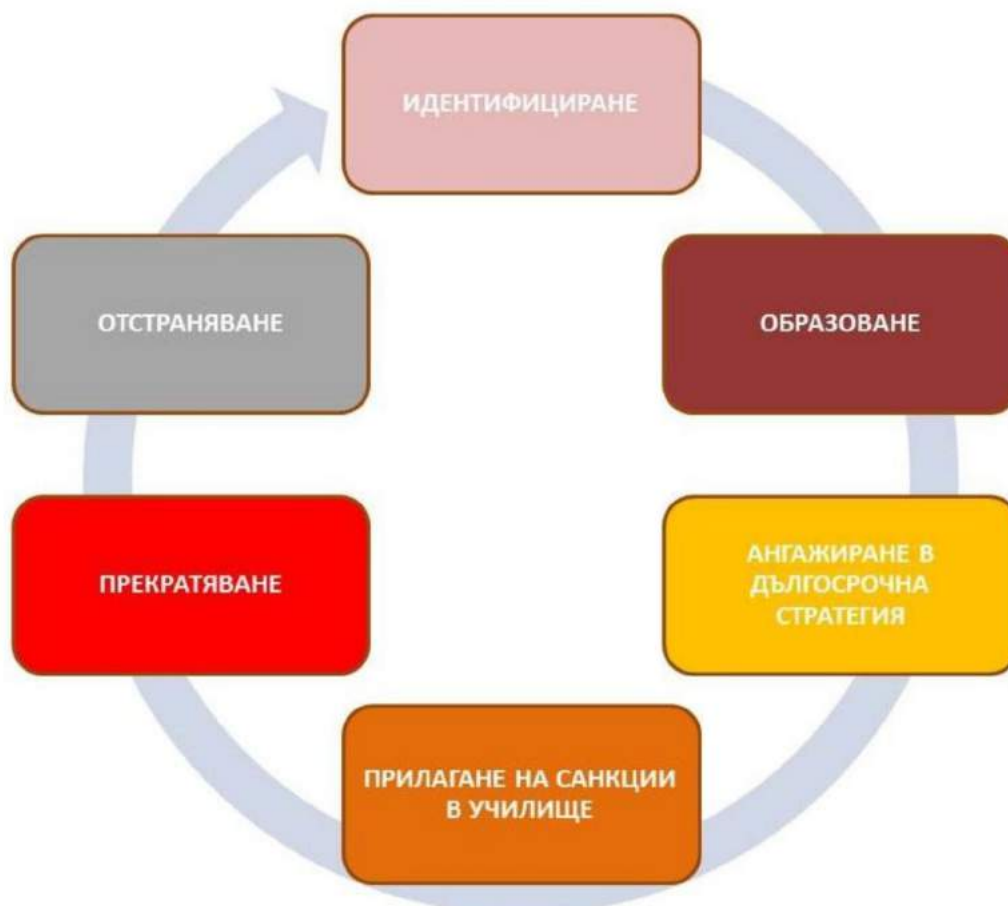
Отговорът на неподходящо, непристойно и неуважително поведение, което поражда агресия или тормоз, има за цел да го прекрати и коригира незабавно, така че учениците да разберат, че то е неприемливо и не се толерира в училищна среда.

Учителите преценяват как да постъпят спрямо всяка конкретна ситуация. Те могат да замълчат или да потърсят сметка на учениците при демонстриране на подобно поведение. Учителите използват ресурсите на учебната програма за справяне с проблемите, породени от тормоз, както и за създаване-

то на благоприятни и безопасни условия за пребиваване и обучение на учениците.

Реакцията спрямо агресия, тормоз и неподходящо поведение в канадските училища включва предприемането на няколко стъпки (Фигура 5). Те се основават на *Меморандума за прогресираща дисциплина и насърчаването на положителните отношения между учениците* (PPM 145)¹. Създаването на прогресираща дисциплина изисква непрекъсната намеса в училищната среда, свързана с предоставяне на подкрепа и формиране на подходящо поведение сред учениците с цел прекратяване на тормоза и справяне с последствията от него.

Фигура 5. Стъпки за отговор на агресивно поведение и тормоз.

¹ Меморандум на Канадското министерство на образованието, който влиза в сила на 17 октомври 2018 г. Документът насърчава прогресиращото подобряване на дисциплината в канадските училища и изграждането на положителни взаимоотношения между учениците.

Първата стъпка е *идентифициране* на агресивното поведение и включва:

- прекратяване на агресията/тормоза – ученикът, който упражнява агресия се отделя от жертвата на тормоз;

- идентифициране на поведението – определя се дали поведението на ученика представлява агресия, тормоз или дразнене, след което му се разясняват резултатите от него и последициите, които ще понесе;

- от агресивният ученик се изисква в бъдеще да коригира своето поведение;

- за известен период от време той е под наблюдение от страна на учителите и училищното ръководство.

Втората стъпка е *образование* на учениците, които упражняват тормоз спрямо своите връстници (както и по-малките ученици) и включва:

- на учениците, които упражняват тормоз, се представя цялостната картина с последициите от действията им за потърпевшите;

- предприемат се действия към сдобряване;

- те са под наблюдение от страна на учителите и училищното ръководство за известен период от време.

Третата стъпка е *ангажиране в дългосрочна стратегия* и включва:

- всички изброени стъпки до момента;

- разработване на дългосрочна стратегия за учениците, които упражняват тормоз над останалите и за тези, които са жертви на тормоз – включва срещи с родители/настойници; беседи с училищното ръководство и външни експерти;

- през целият период на реализиране на стратегията, учениците са под наблюдение от страна на учителите, училищното ръководство, родителите/настойниците, като им се осигурява подкрепа.

Четвъртата стъпка е свързана с *прилагането на санкции в училище* спрямо ученици, които упражняват тормоз и включва:

- всички изброени стъпки до момента;

- в случай, че ученикът/учениците, които упражняват тормоз не коригират своето поведение, училищното ръководство налага различни видове санкции на тях и родители им.

Петата стъпка е *прекратяване* на ученическите права за известен период от време и включва:

- всички изброени стъпки до момента;

- временно отстраняване от учебни занятия на учениците, които упражняват тормоз над останалите;

- насочването им към специални програми, свързани с обучение за изграждане на умения за комуникация;

- разработване на стратегия за повторно интегриране на тези ученици в училищната среда, след временното им отсъствие.

Шестата стъпка е *отстраняване* на агресивните ученици от училище и включва:

- всички изброени до момента;

- перманентно отстраняване на учениците от учебни занятия и забрана за повторно посещение на училището.

Учениците, които упражняват тормоз, се нуждаят от подкрепа, за да научат как да използват силата си положително, а не агресивно. Редно е да им се покаже всеки негативен аспект от тяхното поведение, за да го разбере, осъзнаят и преосмислят в бъдеще.

За това спомага прилагането на някои конкретни въпроси, насочени към определяне на потребностите на тези ученици, както и алтернативни решения за справяне с тяхното поведение.

Таблица 5. Примерни групи въпроси към учениците, които упражняват тормоз.

Примерните групи въпроси служат за определяне на:
1. Социалните умения, които притежават.
2. Способността за социално решаване на проблемите.
3. Емоционалният и поведенчески контрол.
4. Уменията за справяне с конфликти.
5. Съпричастността и перспективата за приятелство.
6. Нагласите и разбирането на морала.
7. Способността за разграничаване на позитивно дразнене от тормоз.
8. Издръжливостта на връстниците.
9. Ангажираността на училището с тях.
10. Позитивното лидерство.
Алтернативите за справяне с проблемни ученици са насочени към:
1. Стратегии за възпитаване на социални умения.
2. Стратегии за изграждане на умения за справяне с тормоз.
3. Стратегии за емоционален и поведенчески контрол.
4. Стратегии за алтернативно решаване на проблемите с тормоза.
5. Разграничаване на шеговитото дразнене от тормоз.
6. Изпитване на стратегии за партньорски натиск.
7. Стратегии за емпатия и перспективи.
8. Изграждане на нагласи за разбиране на морала.
9. Положителни стратегии за лидерство.
10. Професионална подкрепа и помощ.

След отговор на този набор от въпроси се установява, че не всички ученици, упражняващи тормоз върху своите връстници, са еднакви. Някои от тях имат силно развити социални умения и умения за разбиране. Те са трудни за откриване и обикновено тормозят останалите, за да постигнат популярност в училищната общност. Представените алтернативи за справяне с проблемни ученици са ефективни при комплексно, методично приложение и изпълнение.

Учениците, които са жертви на

тормоз, се нуждаят от подкрепа, за да бъдат защитени. Те често срещат трудности в ежедневието си и имат ниско самочувствие. Нуждаят се от подчертаване на силните им страни и талантите, които притежават, за да бъдат забелязвани от своите връстници. Учителите могат да окажат активно съдействие, като ги насърчават да участват в различни ролеви игри и моделиране на *асертивно*² поведение. За тази цел се използва следната група въпроси.

Таблица 6. Примерни групи въпроси към учениците, които са жертви на тормоз.

Примерните групи въпроси служат за определяне на:
1. Безопасността при докладване на тормоз.
2. Проследяването на проблемите с тормоза.
3. Безопасната и благоприятна училищна среда.
4. Осигуряване на безопасност за ученици, жертви на тормоз.
Алтернативите за подкрепа на ученици, жертви на тормоз, са насочени към:
1. Създаване на безопасна среда за ученици, които докладват за тормоз.
2. Методична работа за предотвратяване на агресия и тормоз.
3. Разработване на планове за безопасност на ученици, жертви на тормоз.
4. Разработване на планове за предотвратяване на кибертормоз.
5. Стратегии за подпомагане на деца със специални потребности.

Всеки случай на тормоз е уникален. Учениците могат да бъдат малтретираны по най-различни причини. Някои, защото са изолирани, по-затворени и е малко вероятно да се защитят. Други се възприемат като „различни“ или се смята, че имат качества, които не са приемливи за по-голямата част от връстници им. Това често се дължи на сложен набор от партньорски взаи-

моотношения и динамика, които ускоряват и поддържат тормоза.

Учениците, свидетели на тормоз, обикновено се чувстват безпомощни да се намесят. Те също се нуждаят от подкрепа, за да придобият умения и смелост, както и да усвоят ефективни стратегии, за да са в състояние да се противопоставят на тормоза, вместо да играят ролята на странични наблюдатели.

² Асертивността е форма на поведение, при която се демонстрира, както уважението към себе си, така и уважението към другите хора. Тя се основава на философията за личната отговорност и съзнаването на правата на другите хора.

Социалната архитектура – подкрепа за позитивни взаимоотношения

Формирането на групи сред учениците създава условия за изграждане на социална архитектура в училищата. Когато учителите възлагат групов проект и приканват учениците да формират свои собствени групи, те дават свобода за протичането на естествен процес на групиране. В този случай е много вероятно учениците да се групират по сходни интереси, поведение, външни белези, социален статус или по други критерии. Ако имат агресивно поведение към останалите свои връстници, подобно групиране ги сплотява и допълнително засилва желанието им за тормоз, който да упражняват заедно върху ученици, смятани за различни по една или друга причина.

Училищният персонал и други лица, ангажирани с безопасността на децата и младежите, са наясно с това как се формират групите от връстници, кой е включен и кой не е. В групите някои деца и младежи се превръщат във все по-влиятелни, контролиращи и прилагащи сила. Други се превръщат в маргинализирани и социално изключени, като при тях нараства риска от тормоз.

Подобен подход оставя учениците, които подлежат на тормоз, в периферията на социалния процес и в унизирана позиция без възможност за включване във формираните социални групи. Това налага принудителното им включване в тях, поради което е почти сигурно, че са нежелани там и няма да са добре приети от останалите.

В подобни случаи е много важно да се осъществи незабавна намеса, насочена към разделяне на агресивни ученици, които формират такива групи. Те обикновено се поставят да седят отделно. Предлагат им се

образователни дейности, като например четене на откъс от книга, описваща болката и последствията от упражняване на тормоз. Идеята е да разберат и да осъзнаят вредата, която поведението им причинява на останалите, както и защо е редно да се променят. По такъв начин формираните групи, с основна цел за упражняване на тормоз върху останалите, се раздробяват, с което се облекчава значително ежедневието на учениците, потърпевши на тяхното агресивно поведение.

Това подчертава значението на социалната архитектура за изграждането на партньорски взаимоотношения в училищата. Желателно е учителите да избират произволна или планирана стратегия за създаване на балансиран социални групи, в които всички ученици са включени под определена форма и уважавани от своите връстници. По подобен начин учителите поставят основа за ангажиране на учениците в позитивни взаимодействия с разнообразна комбинация. Това предоставя възможност за насърчаване развитието на социални умения, съпричастност и социална отговорност в тях. Те се научават как да се групират самостоятелно, но се нуждаят от подкрепа, за да може това да става по положителен и приобщаващ начин.

Учителите ангажират наставници сред самите ученици, които са обучени да провеждат семинари, да отправят послания и да променят отношението на останалите към тормоза. Пример за това е програмата „RISE“, която се реализира в училищата в провинция Онтарио. Тази програма ангажира връстниците да действат като лидери, които представят ролеви модели на поведение, съветват своите връстници как да постъпват при упражняване на тормоз и прилагат ме-

диация, за коригиране на взаимоотношенията.

Учениците следва да разберат, че тормозът е погрешно поведение и да правят всичко възможно, за да го предотвратят чрез своята намеса. Пример за това е програмата „WITS“, разработена в Канада. Тя е предназначена за намаляване жертвите на тормоз чрез промяна в отношенията и поведението на учениците в положителен аспект. За целта се прилагат различни методи, като разходка, игнориране на различията, разговор и търсене на помощ.

Програмата представлява основа за практическото приложение на два изключително популярни метода за предотвратяване на тормоз в канадските училища:

- Метод на групата за подкрепа (The Support Group Method);
- Метод на споделената грижа (Method of Shared Concern).

Методът на групата за подкрепа е разработен от Барбара Майнс и Джордж Робинсън. Подходът за решаване на проблемите при него не се фокусира върху това кой е виновен, а предизвиква група ученици, участващи в тормоз (дори като наблюдатели), да разрешат своите проблеми сами и да докладват за това на училищния персонал.

Методът на споделената грижа е разработен от шведския психолог Анатол Пикас. Той се основава на принципа, че ако съществува притеснение и то бъде споделено с хора, които могат да помогнат, проблемът се разрешава рационално. Загрижеността за тормоза се споделя с децата и младежите, участващи в него. Целта е да почувстват съпричастност към жертвата на тормоз. В този случай се очаква учителят да остане

неутрален до решаването на проблема.

Децата и младежите, които са обичани и насочвани последователно в своето семейство, развиват усещане за саморегулиране, социални умения, социално разбиране и умения за справяне с тормоз, които са в основата на здравословното развитие и взаимоотношения.

За разлика от тях, децата и младежите, които растат в семейства, където отношенията са обтегнати, непоследователни и стресиращи, често не успяват да развият необходимите социални умения. При тях се отключват и задълбочават различни поведенчески и емоционални проблеми (агресия и депресия).

Насилието, преживяно от деца и младежи в семейството, определя моделите на тяхното поведение в бъдещите им взаимоотношения с техните връстници, като поставя основа за склонност към агресия.

Общностите, в които децата и младежите живеят и ходят на училище, подкрепят чувството за сигурност и принадлежност на децата. Подобно на семействата и училищата, общностите осигуряват основа за здравословно развитие, когато отношенията в тях са положителни.

Обратно, децата и младежите изпитват редица здравословни, социално-емоционални и поведенчески проблеми в общности, изпълнени с негативизъм, насилие и стрес, които пораждат лошо качество на взаимоотношенията между техните членове.

Някои ученици, преживели тормоз, изпитват сериозни психически проблеми, които не могат да бъдат решени в рамките на училището. В такива случаи семействата им се насочват към професионална помощ в

рамките на общността. Ето защо е важно училищата да имат партньорства с различни организации, към които да бъдат препратени учениците, за да им се окаже специализирана помощ при необходимост.

Идентифициране на деца и младежи в риск от участие в тормоз

Ранното идентифициране на ученици, които участват в тормоз (като

агресори, жертви или свидетели), е от съществено значение за осигуряване на навременна подкрепа. Спектърът на участие в тормоз е широк, което налага използването на различни видове подкрепа. Съществуват три групи ученици, за които е валидна различна степен на риск от това да станат участници в тормоз (Фигура 6):

- упражняващи тормоз;
- потърпевши/жертви на тормоз;
- свидетели на тормоз.

Фигура 6. Степен на риск от участие в тормоз и намеса за предотвратяването му.

НИСЪК РИСК (Група 1)	УМЕРЕН РИСК (Група 2)	ВИСОК РИСК (Група 3)
Цялостна намеса в класа за развитие на осведомеността на учениците за тормоза и техните роли като свидетели.	Фокусирана намеса, специално предназначена за преодоляване и предотвратяване на проблемите с взаимоотношенията между връстниците.	Интензивна намеса и допълнителна подкрепа от служби и/или агенции за психично здраве в общността.
Универсално образование и практика за това какво могат да направят учениците, за да подкрепят своите връстници, жертви на насилие.	Необходимост от индивидуална подкрепа за изграждане на устойчивост, подкрепа на силните страни и подобряване на уменията за общуване (напр. справяне и увереност).	Индивидуална подкрепа, с фокус върху емоционални, психологически, физически, образователни и социални трудности, които включват умения за изграждане на взаимоотношения с връстниците.

Група 1 включва ученици, изложени на нисък риск, които рядко участват в тормоз (от 75% до 80% от всички в училище). При нея има най-нисък риск от възникване на проблеми в това отношение. За по-голямата част от тези деца и младежи е достатъчна универсална намеса. Тя акцентира върху осведомяването на учениците относно техните роли като участници в тормоза. Цели да покаже на децата/младежите какво могат и трябва да направят, за да подкрепят

своите връстници, станали жертви на тормоз.

Група 2 включва ученици, изложени на умерен риск, които понякога участват в тормоз (от 10% до 15% от всички ученици). При нея има умерен (клонящ към средно висок) риск от възникване на проблеми. За преобладаващата част от децата и младежите, които участват в негативното явление от време на време, е достатъчна намеса за преодоляване на

проблемите, възникващи при взаимоотношенията им. От съществено значение е индивидуалната подкрепа за изграждане на качества като устойчивост и увереност, необходими за преодоляването на тормоза в училище.

Група 3 включва ученици, изложени на висок риск, които имат сериозно, стабилно и постоянно участие в тормоз (от 5% до 10% от всички ученици). При нея има най-висок риск от възникване на проблеми. Това предполага интензивна намеса в училищната среда, с цел предотвратяването му и търсене на съдействие от

служби и/или агенции за справяне с проблемите. Индивидуалната подкрепа на учениците притежава ключова роля, като поставя съществен акцент върху решаването на емоционални, психически, физически, образователни и социални трудности, които срещат учениците.

Формулирани са четири критични въпроса, чрез които директорите, учителите, родителите/настойниците и други лица определят сравнително точно в каква степен и колко сериозно е участието на учениците в тормоз, като агресори или като потърпевши.

Фигура 7. Критични въпроси за определяне степента на участие в тормоз.

Подобно групиране е определящо за предотвратяване на тормоз и агресия в училищата. Схемата е индикатор за насочване на ресурси и усилия при работата с учениците.

Избор на програма за предотвратяване на тормоз

През последното десетилетие броят на програмите за предотвратя-

ване на тормоз нараства значително. Въпреки това не всички са основани на доказателства и всяка има различно ниво на ефективност.

През 2005 г. *Канадското министерство на образованието* осъществява преглед на програмите и установява:

- при реализирането на 68% от тях има доказателства, че са ефективни;
- реализирането на 7% не е довело до разлика в нивото на тормоз;
- реализирането на 15% е довело до влошаване на проблемите с тормоза;
- около 10% от програмите постигат смесени резултати (както положителни, така и отрицателни).

Агенцията за обществено здравеопазване на Канада (Public Health Agency Canada) разработва *Портал за най-добрите практики (Canadian Best Practices Portal)*. В него се представят програми от цял свят, които разглеждат множество въпроси, свързани с – тормоз (в училище, на улицата, в дома и в общността), насилие над деца и възрастни; злоупотреба с деца и др. Към 2014 г. портала съдържа 80 програми, основани на доказателства, които са одобрени от експерти, с гарантирана ефективност.

Програмите основани на доказателства се разработват трудно и сравнително бавно. Това е така, защото планирането им изисква преглед на научна литература, разработване на теоретична рамка и/или логически модел, създаване на програмни на-

ръчници, оценки и изследвания. Логическият модел е важен, защото спомага за концептуализиране на връзката между получените данни при стартирането на програмата, осъществяването на дейности, целевата група, постигнатите резултати и очакваните (предварително планирани) резултати.

Агенцията осъществява методичен научен преглед на тези програми в партньорство с *Мрежата за насърчаване на взаимоотношенията и премахване на насилието (Promoting Relationships and Eliminating Violence Network – PREVNet)*³. Всички програми се оценяват от училищата, въпреки че са налични доказателства, в подкрепа на тяхната ефективност. Причината за този преглед и стриктен контрол е факта, че една и съща програма има различен ефект в отделните училища, което се дължи на множество специфики и различия между тях.

Внедряване и изпълнение на училищен план за предотвратяване на тормоза

Училищните планове за предотвратяване на тормоз се основават на доказателства. Така се гарантира, че препоръките, заложи в тях представляват добра основа за разработване на ефективни стратегии в тази област. Тяхното изпълнение, наблюдение и оценяване се осъществява от екипите за безопасност в училищата. Всяко училище в провинция „Онтарио“ има собствен екип, който е отговорен за насърчаване на

³ Promoting Relationships and Eliminating Violence Network (PREVNet) е национална организация, съставена от водещи експерти и авторитетни личности, които обединяват експертиза и ресурси за превенция на насилието чрез насърчаване на здрави взаимоотношения между ученици и студенти.

безопасна, приобщаваща и благоприятна училищна среда.

Екипите се състоят от – директори, зам.-директори, учители, училищен персонал, деца, младежи, родители/настойници и други лица от по-широката общност. Те отразяват широк спектър от перспективи, знания и опит, които притежават участниците в тях. Училищните планове за предотвратяване на тормоз определят ясно ролите и отговорности на всички членове. Всеки от тях е ангажиран с осигуряването на подкрепа за учениците и безопасна училищна среда, благоприятна за обучение на децата и младежите.

Предотвратяването на тормоз е отговорност не само на членовете на тези екипи, а на цялата училищна общност. Децата и младежите, следва да са подробно информирани за тези планове. Добра практика в този аспект е отпечатването и разпространението им сред учениците и учи-

лищния персонал, за да са наясно с – неприемливостта на тормоза; процедурите за докладване; последствията от упражняването му.

Заклучение

Представената фактология, универсални инструменти, подходи, методи и добри практики в публикацията са подходящи за оценяване степента на тормоз в училищата. Практическото им приложение разкрива възможни варианти за успешното му предотвратяване чрез своевременна и адекватна намеса в училищната среда. Те отразяват канадския опит в предотвратяването на негативното явление в училищата и предоставят възможност за промяна в нагласите на директорите, учителите, училищния персонал, децата, младежите и родителите/настойниците, като ги насърчават към изграждане на колективен ангажимент.

Източници:

1. Promoting Relationships and Eliminating Violence Network (PREVNet), Bullying Prevention and Intervention in the School Environment: Factsheets and Tools, 2014.

https://www.prevnet.ca/sites/prevnet.ca/files/prevnet_facts_and_tools_for_schools.pdf

<https://www.prevnet.ca/bullying>

Петър Алексиев

НАЦИОНАЛЕН ПОРТАЛ НА АВСТРАЛИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИЯТА И НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩАТА

През 1999 г. в Австралия е формирана *Работна група за изграждане на безопасни и подкрепящи училищни общности*, включваща представители на Австралийското министерство на образованието и обучението и на всички заинтересовани страни в сферата на образованието от цялата територия на страната. Фундаменталната цел на Работната група е да допринесе за изграждането на образователни среди, в които всеки ученик и член на училищна общност е в безопасност, чувства се уважаван и ценен и получава подкрепа при необходимост. Сред постиженията на Работната група е изграждането на национален портал за превенция на агресията и насилието.

Порталът съдържа разнообразна информация, посветена преди всичко на агресията и насилието в училище, която условно може да се разгледа в две направления: (1) обща теоретична информация и (2) инструменти и практически решения, насочени към конкретни целеви групи.

Обща теоретична информация по проблемите на агресията и насилието

Специално внимание заслужават предложените **национални дефиниции** на основните термини и понятия във връзка с агресията и насилието. Подчертано е, че споделеното разбиране е отправна точка за превенцията и справянето с тези неблагоприятни явления в училищата. Приложените дефиниции на термините и понятията са допълнени от атрактивни илюстрации и аудио-визуални материали. За проявяващите по-специален интерес са добавени препратки към основни цифри и

факти, както и препоръчителна литература.

Според възприетото определение **агресията и насилието** представляват постоянна и умишлена злоупотреба с предумишлени действия във взаимоотношенията под формата на вербално, физическо и/или социално поведение, целящо да причини физически, социални и/или психически вреди; може да включва отделен индивид или група от хора, които злоупотребяват със своите действия спрямо едно или повече лица, неспособни да оказат съпротива. Агресията и насилието се осъществяват в реалния живот или онлайн, чрез различни цифрови платформи и устройства, като може да бъдат *очевидни (явни) или скрити (прикрито)*. Насилието е повтарящо се действие. Във всяка форма и без значение на причината, то има незабавно, средно- или дългосрочно въздействие не само върху пряко свързаните с него участници, но и върху наблюдателите. Отделни инциденти, конфликти или сблъсъци между равноправни лица, лично или онлайн, не се считат за насилие. Изключват се също: спорове и разногласия, при които няма дисбаланс на предприетите действия; актове на социално отхвърляне; еднократни злонамерени прояви и изолирани инциденти на агресия, заплахи или насилие.

Изтъкнати са **три основни характеристики на агресията и насилието**: умишлени злонамерени действия в междуличностните взаимоотношения, тяхната непрестанност и повторяемост и наличието на поведение, което ги причинява.

Фигура 1. Схематично представяне на националното определение за насилие

Дефинирани са три перспективи за агресията и насилието:

- *индивидуална* – разглежда наси-

лието като индивидуален психологически и поведенчески проблем;

- *социално-екологична* – възприема насилието като динамичен проблем на междуличностните отношения, демонстрирането на различно положение и несъразмерни действия между отделни лица и групи в същия контекст;

- *системна* – счита насилието за културен и системен проблем, свързан с динамиката на действията, присъщи на всички институции.

Всеки подход за превенция и справяне с агресията и насилието произлиза от една от посочените перспективи.

Таблица 1. Характеристика на трите перспективи на агресията и насилието в училищата

ПЕРСПЕКТИВИ	ПРИЧИНИ ЗА АГРЕСИЯТА И НАСИЛИЕТО	НАЧИНИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ ИЛИ РЕДУЦИРАНЕ	ПРОБЛЕМИ, ОГРАНИЧЕНИЯ И РИСКОВЕ	ПОДХОДИ
ИНДИВИДУАЛНА	<ul style="list-style-type: none"> ✓ естествен инстинкт за социална доминация; ✓ индивидуални психологически качества и личностни черти; ✓ стремеж към дразнене и провокиране; ✓ липса на разбиране за приемливо поведение; ✓ неспазване на правилата и разпоредбите; ✓ особености на възрастта и развитието. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ консултиране с оглед подобряване на самосъзнанието и самоуважението; ✓ обучение за самоконтрол; ✓ обучение за решаване на проблеми и придобиване на социални умения; ✓ подпомагане на целеви групи за намаляване на тяхната уязвимост чрез промяна на поведението; ✓ въвеждане и спазване на вътрешни правила и разпоредби; ✓ ограничаване на рисковете. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ акцентира се върху измерването и коригирането на индивидуални „дефицити“; ✓ няма ангажимент за подчертаване на основни социални фактори, като ценности, вярвания и нагласи; ✓ разрешаването на конфликти и посредничеството от връстници не са ефективни, тъй като насилието не е инцидентно; ✓ малко вероятно е нулевата толерантност да помогне на агресивно лице да научи нови начини за взаимодействие с другите; ✓ наказателните и заплашителните мерки могат да възпрат уведомяването за такива случаи и да компрометират усилията за промяна в нагласите и непринуденото сътрудничество. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ внимателно отношение към психичното здраве; ✓ устойчиво обучение; ✓ социални и емоционални програми за обучение; ✓ групова подкрепа; ✓ съвместна подкрепа, менторство, приятелство; ✓ посредничество и възстановително правосъдие.

СОЦИАЛНО-ЕКОЛОГИЧНА	<ul style="list-style-type: none"> ✓ сблъсък между натиска от връстниците и желанието да се съобразяват със социалните норми; ✓ социалната динамика между учениците; ✓ нормите на общността, включително моделите за поведение на родителите/настойниците, учителите и другите членове на училищната общност; ✓ представите за хора с поведение, неосъждащо дискриминацията и виктимизацията; ✓ социални послания за обноси и поведение (агресивни, груби), водещи до възприемането на неуместно поведение. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ моделиране и развиване на ценности у учениците и свързаност с училището; ✓ развиване у учениците на знания и умения чрез положителен пример и отговорни индивидуални действия; ✓ използване на дела, думи и ресурси за признаване, критично изследване и отхвърляне на дискриминационни нагласи и поведения. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ неадекватно обучени практики или лошо изпълнени процедури могат да влошат реалното състояние; ✓ необходимост от фокусиране върху знанията и уменията на учителите и изискване към тях да наблюдават собствените си убеждения и пристрастия за отделни лица и групи в обществото; ✓ изисква се инвестиране на значително време и ресурси; ✓ необходимо е участието на цялата училищна общност, което може да се окаже предизвикателство. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ социални и емоционални програми за обучение, предоставящи възможности за научаване на неща от реалния живот; ✓ критична педагогика и критична грамотност; ✓ споделена загриженост; ✓ насърчаване на позитивни и активни норми на поведение; ✓ взаимоотношения, основани на взаимно уважение.
СИСТЕМНА	<ul style="list-style-type: none"> ✓ различията между отделните социални групи; ✓ институционални, политически и културни стереотипи, включително доминирането на индивидуалистичната парадигма; ✓ неспособността за идентифициране на насилието и агресията, включително наказателни подходи, тормоз от учители и директори. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ артикулиране на ролята на цялото училище и на по-широката общност в насърчаването на позитивно и уважително поведение в политики и процедури; ✓ професионално обучение за информирано ръководство, критична педагогика и подходи за изследване; ✓ включване на социологически и политически аспект в разработването на училищната учебна програма; ✓ подобряване на цялостния училищен климат и взаимоотношенията между учители и ученици; ✓ повишаване на гражданското участие чрез изграждане на мрежи за сътрудничество в общността и организиране на междусекторни и междуведомствени дейности. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ подходите за промяна на училищния климат или култура изискват много време и усилия; ✓ координирането и мониторингът предполагат училищата да разработват и създават подходящи дейности, задачи, политики и процедури; ✓ значителни инвестиции за информирано и стратегическо ръководство; ✓ без адекватна подкрепа за внедряване социалните, психологическите и факторите на средата могат да бъдат negliжирани. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ организационно участие на цялото училище; ✓ критична педагогика и критична грамотност; ✓ равенство и приобщаване, антидискриминационен фокус; ✓ фундамент върху образованието или учебната програма; ✓ човешки права и демокрация; ✓ участие на учениците; ✓ междусекторни и междуведомствени проекти.

Обобщено е, че училищата могат да се справят с агресията и насилието по-ефективно, отчитайки трите перспективи.

Представена е класификация на различните видове агресия и насилие. Обособени са в зависимост от типа поведение, условията, средствата, видимостта, последствията и средата.

Според типа поведение насилието

може да бъде:

- *вербално* – тормоз въз основа на физически характеристики, култура или религия;
- *физическо* – нараняване чрез използване на сила (удряне, блъскане) или кражба на вещи и пари;
- *социално* – разпространение на невярна или компрометираща информация.

Фигура 2. Видове насилие според поведението

Агресията и насилието се осъществяват в реалния свят или онлайн (**кибернасилие**). Според видимостта си то е **явно и скрито**, като второто се разпознава по-трудно извън преките участници в междуличностното взаимодействие. Въз основа на вредите насилието е **физическо и психическо**. Средата, в която се осъществява, може да бъде у дома, на работното място или в училище.

Особено внимание е обърнато на кибернасилието. Посочено е, че то се различава от агресията и насилието в реалния живот, защото:

- има инвазивен характер и е трудно за избягване – може да се случва по всяко време и навсякъде;
- невярната или компрометираща

информация се разпространява изключително бързо сред голяма аудитория – слухове или изображения мога да бъдат публикувани в обществени форуми или изпратени едновременно до много хора;

- липсва непосредствен контакт между лицето, извършващо насилие и жертвата.

Подчертано е, че въпреки отбелязаните различия онлайн агресията и насилието по своята същност са идентични с проявяващите се лице в лице.

Друг елемент в портала е представянето на **политики и процедури** за превенция и справяне с агресията и насилието.

Представен е преглед на нормативната уредба на федерално ниво и

по административни области с необходимите препратки. Уточнено е, че политиките често се актуализират. Разгледани са и установените процедури за действие на училищата и родителите.

Отправена е препоръка училищата да се отнасят сериозно към съобщенията за агресия и насилие сред децата и младите хора, предвид неблагоприятните последици от тези явления. Установени са някои общи процедури в тази връзка, чиято фундаментална цел е осигуряването на **позитивна среда** за обучение на всички ученици.

Повечето училища разполагат с Регламент за справяне с агресията и насилието. Документът следва ясно да дефинира основните понятия и да посочи мерки за всички видове неуместно поведение на учениците. Предвидено е да са очертани очакванията към поведението и взаимоотношенията не само през, но и извън учебните часове. Следващ елемент е наличието на процедури за докладване на инциденти, включително за ролята и отговорностите на училищния персонал.

Идентифицирани са **шест метода** за подобряване на взаимоотношенията, които ръководствата на училищата могат да прилагат по свой избор в различни ситуации:

- *дисциплинарен подход* – преки санкции за учениците, проявяващи агресия и насилие;
- *подпомагане на уязвимите ученици* – формиране на умения за справяне с прояви на агресия;
- *посредничество* – осигуряване на лица (педагози или съученици), които да посредничат за разрешаването на конфликтни ситуации;
- *групи за взаимна подкрепа* – формиране от ученици, които са проявявали агресия или са по-

търпевши от такава;

- *възстановяване на взаимоотношения* – практика на сдобряване на извършител и потърпевш, водеща до по-добри междуличностни отношения;

- *споделени усилия* – ненаказателен многосъставен метод, базиран на поредица от интервюта и дискусии.

Характеристиките на методите показват, че всеки от тях има силни и слаби страни. Изборът на приложимите за конкретна ситуация зависи от: силата и последователността на предприетите агресивни действия; въздействието и последиците; законсъобразността на поведението; устойчивост и повторемост на модела на поведение; участие на едно или повече лица; провокираност на действието; степен на разкаяние от страна на лицето, извършващо агресивни действия; желание за помирение от всички участници в конфликта; подкрепа на жертва; възраст на учениците; способност на учениците да усвояват стратегии и техники за разрешаване на проблеми; обучение и опит на длъжностните лица; наличието на подкрепа от училището; участието на родителите.

Изброените методи не се разглеждат като алтернативи на проактивните стъпки за превенция на агресията и насилието. Случаите могат да се намалят чрез умелото ръководство на учебния процес в класната стая, разговорите по проблематиката, формирането на социални умения, насърчаването на позитивно поведение и оказването на подкрепа при необходимост. За тази цел са структурирани училищни стратегии, включващи:

- програми за преподаване и обучение, насочени към развиване на комуникативните, социалните и

оценяващите умения на учениците;

- модифициране на учебната среда за премахване на всякакви визуални прегради между учители и ученици;
- осъществяване на наблюдение на учениците в определено време и места;
- оказване на подкрепа от служител или училищен съветник;
- промяна на достъпа до училищните сгради;
- постоянни или временни промени за ограничаване на контактите между ученици;
- дискутиране на проблемите на агресията и насилието в учебните часове;
- насърчаване на позитивно поведение;
- дисциплинарни действия срещу агресивни ученици.

Препоръчано е да се избягват някои традиционни подходи, които са определени като далеч по-малко ефективни от вече представените. Сред тях се изброяват: отстранявания и изключвания от учебния процес;

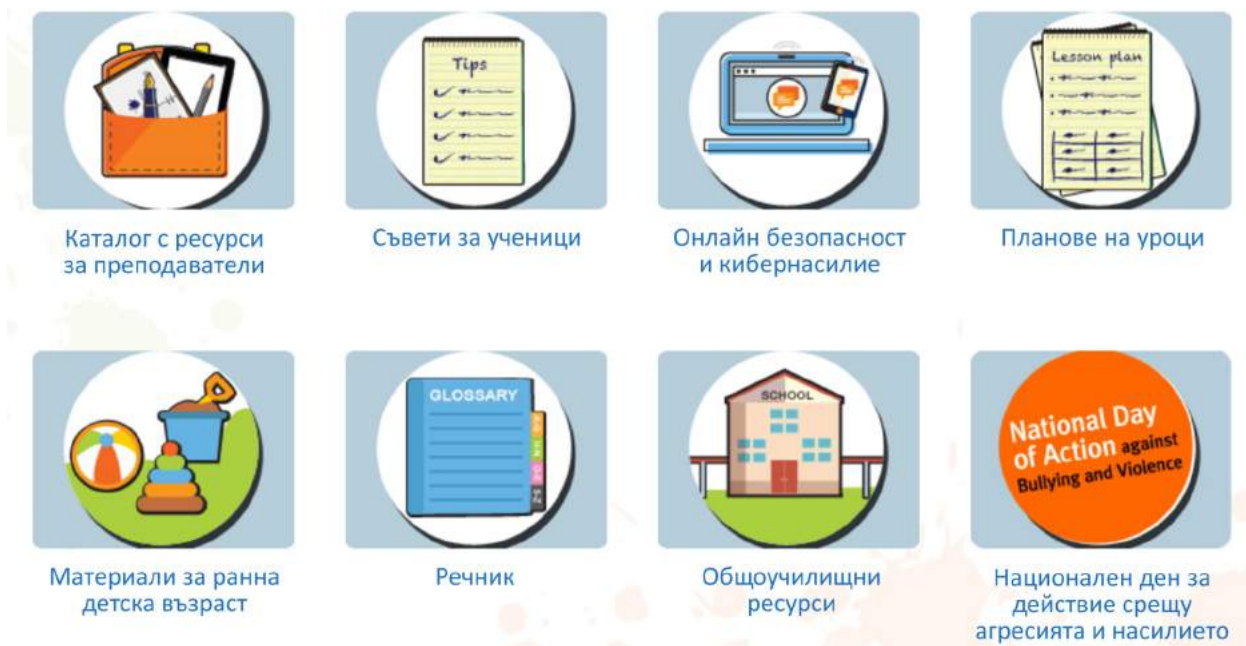
строг контрол на поведението на учениците; налагането на наказания; повишаване на мерките за сигурност; несправедливо и непоследователно спазване на дисциплината; прилагането на наказателни мерки без осигуряване на възможности за индивидуална подкрепа.

Препоръчва се при документиранни случаи на агресия и насилие, да се изготвя план за работа с участващите ученици. В него се включват и стратегии за работа у дома, защото съвместната дейност се счита за най-добро решение в подобни ситуации. Поради това са формулирани и конкретни съвети към родителите. Във всеки случай, училищата следва да спазват законодателството за личните данни и могат да не споделят цялата налична информация за конкретни инциденти.

Целеви групи, инструменти и практически решения

Наред с обширната теоретична информация в портала присъства съдържание, насочено към конкретни

Фигура 3. Целево ориентирано съдържание на портала

целеве групи, включващо инструментариум и практически решения. Материалите са групирани в следните раздели: каталог с ресурси за преподаватели, съвети за ученици, онлайн безопасност и кибернасилие, планове на уроци, материали за ранна детска възраст, речник, общоучилищни ресурси и пълна информация за националния ден за действие срещу агресията и насилието.

Ресурсите за преподаватели са съобразени със съвременните изисквания на преподаването в класната стая и с учебната програма. Включват огромен набор от интерактивни материали, предназначени за директно ползване.

Съветите за ученици са подредени по възрастови групи. Преведени са на редица чужди езици. Наред с основните знания са представени и кратки ръководства за подготовка на ученически проекти по въпросите на агресията и насилието.

Разделът за онлайн безопасност и кибернасилие е ориентиран преди всичко към родителите. Те могат да получат информация за основни принципи за безопасност в онлайн среда, за същността на кибернасилието, разпознаването на неподходящо съдържание, балансиране на времето в интернет и др. Поместена е директна препратка към *Федералната служба за безопасност в електронна среда*. Чрез посочените координати за връзка е възможно получаването на персонално отношение.

Плановете на уроци са свободно достъпни. Групирани са по теми и възрастови групи за максимално улеснение на педагозите.

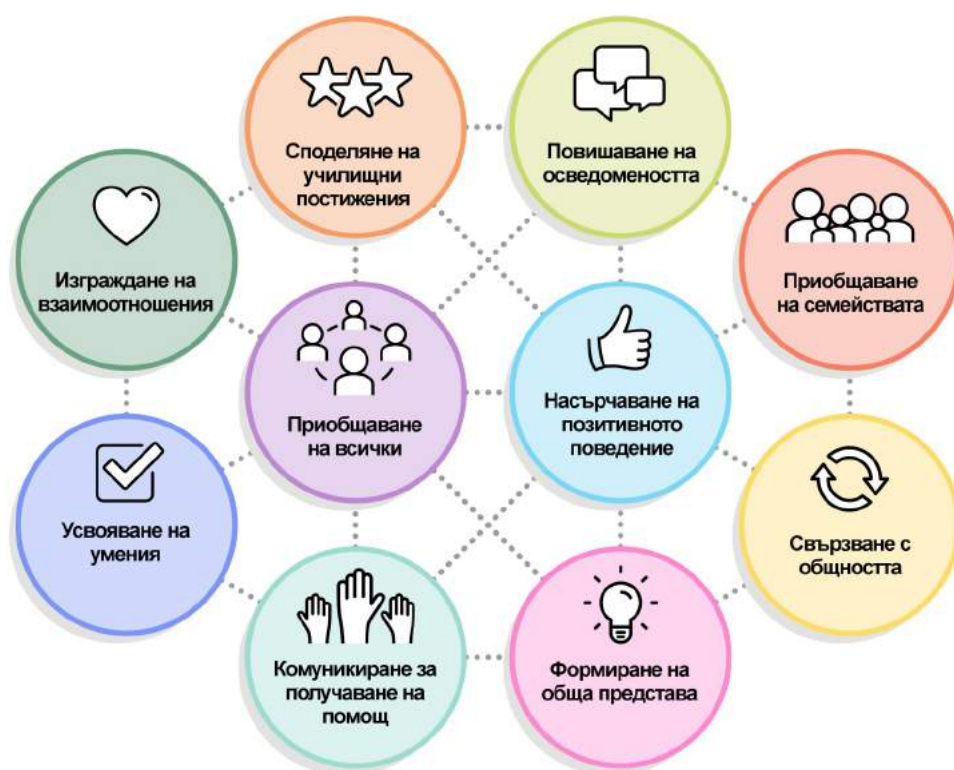
Материалите, подходящи за ранна детска възраст включват книги за оцветяване, пощенски картички, песни и други аудио-визуални помагала. В специално поле „За децата“ се откриват атрактивни мобилни приложения, включващи анимации и игри, насочени към повишаване на осведомеността за агресията и насилието.

Речникът представя кратки определения на основните термини и понятия, използвани във връзка с агресията и насилието.

Общоучилищните ресурси подпомагат създаването и прилагането на цялостни практики за изграждане на безопасна и стимулираща учебна среда. За постигането на тази цел са осигурени множество ръководства и помощни материали.

Отделен раздел е посветен на инициативата **Национален ден за действие срещу агресията и насилието**. Събитието се провежда ежегодно с конкретна тема. За 2019 г. мотото е „Действай всеки ден“. Обединява родители, учители, ученици и членове на училищната общност с намерението идеите да се превърнат в действия. При подготовката на инициативата за 2019 г. са формулирани десет възможни сфери за действие, като всяко училище може да избере една от тях.

С подкрепата на учителите учениците избират една сфера на действие, спират се на конкретна дейност, изготвят план, реализират го и проверяват ефективността на вече проведената дейност. Разработени са множество материали, предназначени за учители и ученици в различни възрастови групи, включително насоки за удачен избор на сфера на действие и готови за попълване образци.

◀ ◀ ◀
Фигура 4.
 Десет възможни сфери за ученически инициативи в рамките на „Националния ден за действие срещу агресията и насилието“

Фигура 5.
 Общоприети етапи в процеса на работа по Националния ден за действие срещу агресията и насилието

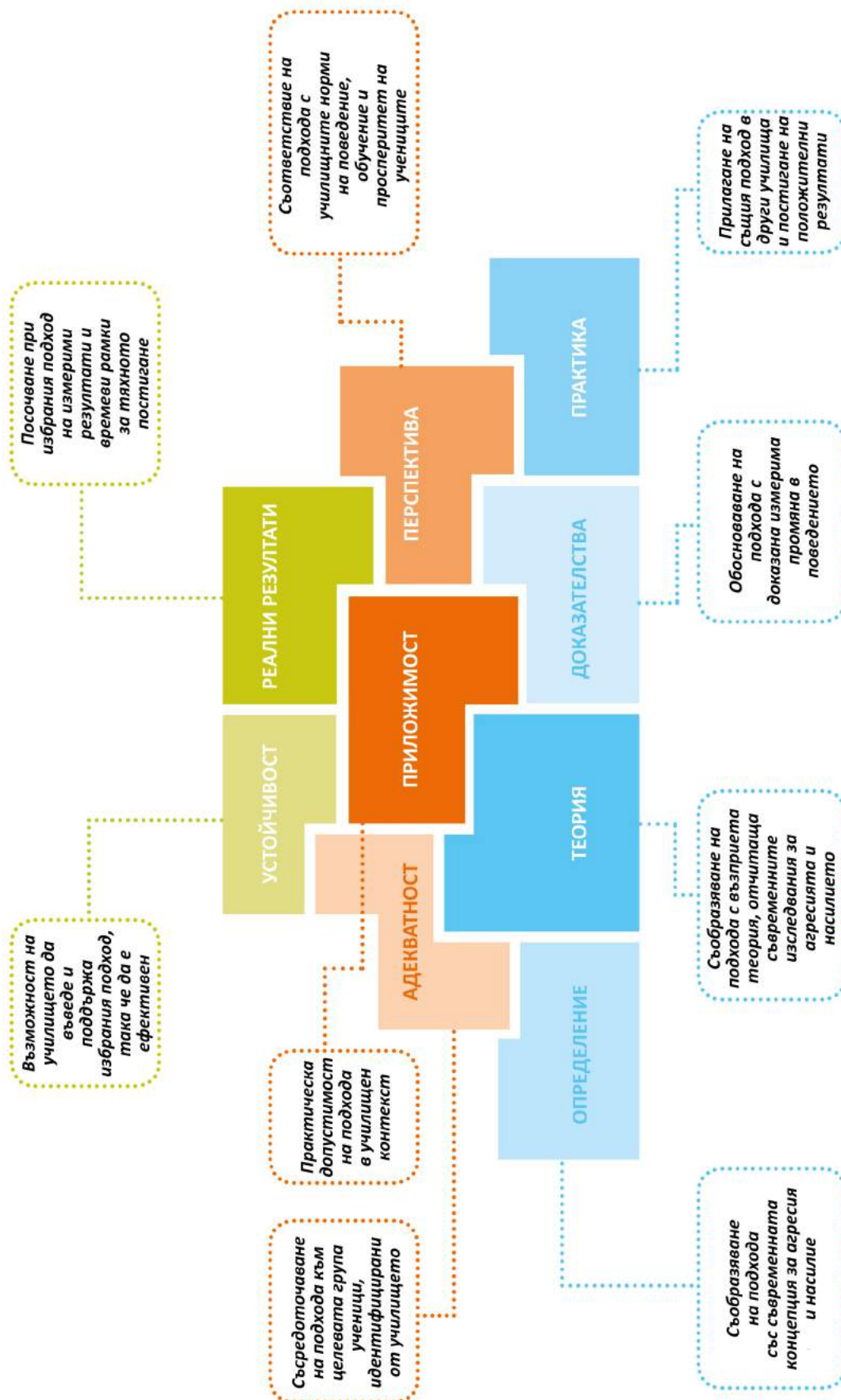
Екипът, поддържащ портала, публикува и редица методически ръководства.

Специално внимание заслужава **Рамката за преценка на програми и подходи за училищата**, която има за цел подпомагане на училищата при избора на програми и подходи за пре-

венция на агресията и насилието. По същество представлява инструмент за взимане на аргументирани решения. Съставена е от **девет ключови определения**, разпределени в три пласта, конкретизиращи същността на ситуацията, възможностите за постигане на училищните цели и очакваните резултати.

Фигура 6.
 Структура на Рамката за преценка на програми и подходи за училищата

Рамката е налична под формата на свободен за изтегляне формуляр. В него са зададени въпроси за всяко от деветте ключови определения, без да е задължително да се попълват последователно. По този начин се набавя необходимата за конкретното училище информация. Анализирането на попълнените данни позволява:

- обосноваване на необходимост от действия;
- избор на подход;
- проучване на силни и слаби страни в училищната политика;
- промяна или утвърждаване на прилаганите в училището подходи;
- предприемане на допълващи

действия, свързани с програми за покриване на установени слабости, обучение на персонала или други дейности.

Друг важен документ е **Ръководството за ангажиране на учениците и техните семейства**. В него е подчертано, че превенцията на агресията и насилието е отговорност на всеки. Замислено е преди всичко като помагало за училищните ръководители и учителите. Съдържа набор от практически съвети за привличане на учениците и родителите към училищните планове и политики за справяне с тези явления.

Таблица 2. Измерения и добри практики за взаимодействие между семействата и училището срещу агресията и насилието

ИЗМЕРЕНИЯ	ДОБРИ ПРАКТИКИ
<p>Комуникиране Ефективната комуникация е двупосочна връзка между семействата и училищата, включваща споделяне на информация и възможности за сътрудничество.</p>	<p>Използване на различни канали за комуникация между родители и учители, включително лице в лице, по телефон, имейл и други възможности на съвременните ИКТ.</p> <p>* Провеждане на интерактивни сесии за семействата, които да обяснят училищната политика за превенция на агресията и насилието, както и начините за реакция на родителите при констатиране на такива явления.</p> <p>* Организиране на училищни лектории за безопасността в онлайн среда.</p> <p>* Публикуване на училищния уебсайт на достоверна информация и препратки към интернет страници относно превенцията на агресията и насилието.</p>
<p>Свързване на обучението у дома и в училище Връзките между семейството и училището следва да насърчават обучението на учениците и да допринесат за техния успех в училище.</p>	<p>Осигуряване на възможности семействата, училищата и учениците да работят съвместно в процеса на обучение. Предоставяне на информация и услуги на семействата в подкрепа на обучението и развитието на учениците.</p>
<p>Изграждане на общност и идентичност Създаване на приобщаващи училищни политики, практики и програми, формиращи култура за приобщаване и принадлежност на всички семейства към училищната общност.</p>	<p>Създаване на култура на взаимно уважение в рамките на училищната общност и търсене на възможности за отбелязване на културните различия, например чрез организиране на дни на различни култури и отбелязване на международния ден на хората с увреждания.</p> <p>Приемане и подпомагане на нови семейства в училищната общност чрез назначаване на отговорен служител.</p>

<p>Признаване на ролята на семейството Училищният персонал и семействата признават и ценят своите взаимно допълващи се роли за образованието на децата, като поддържат и насърчават сътрудничеството във и извън училище.</p>	<p>Признаване на положителния резултат от комбинирането на формалното обучение в училище със знанията, които семействата предават на техните деца.</p> <p>* Организиране на срещи с родителите и учителите за споделяне на информация.</p> <p>Предлагане на стратегии за семейна подкрепа и насърчаване на обучението на децата в училище, например чрез организиране на уъркшопи, дискусии, срещи и демонстрации по стратегически приоритети от училищния план, включително инициативи за социално и емоционално обучение.</p> <p>* Организиране на срещи с училищната общност за обсъждане на програми за превенция на агресията и насилието.</p>
<p>Консултиране при вземането на решения Семействата са представени в процесите на вземане на решение в училището чрез родителски органи, комитети и други форуми.</p>	<p>Предвиждане на пълноценни консултации по въпросите на новите училищни политики, стратегическото развитие и планирането с цялата училищна общност, включително родителите, учениците и останалите членове на техните семейства.</p> <p>Възможните форми на консултиране включват:</p> <ul style="list-style-type: none"> - официални организации на родителите; - училищни органи; - консултативни групи; - целеви групи; - проучвания; - индивидуални срещи. <p>Необходимо е да се гарантира, че участниците в тези групи представляват цялата училищна общност.</p> <p>* Провеждане на консултации с училищната общност по въпросите на превенцията на агресията и насилието.</p>
<p>Сътрудничество извън училището Създаване на партньорства с външни ведомства в подкрепа на училищата и семействата за обучението и развитието на децата.</p>	<p>Идентифициране на организации или отделни личности в рамките на общността, които могат да подпомагат училището при оказването на подкрепа или предоставянето на информация на учениците.</p> <p>Провеждане на програми за обучение в ранна детска възраст, като групи за игра и преход към училищните програми.</p>
<p>Участие Приветстване участието на всеки член на училищната общност, както и на отделеното време, усилия и знания от страна на членовете на семействата за обучението и развитието на децата.</p>	<p>Приканване на членовете на семействата да посещават или да помагат в подготовката на училищни събития.</p> <p>* Отпращане на семейни покани за участие и подпомагане на провеждането на събитията във връзка с Националния ден за действие срещу агресията и насилието.</p> <p>Допускане на родителите – членове на училищен съвет или на родителска асоциация – да бъдат представители в училищните комисии, свързани с безопасността на учениците или стратегическото планиране.</p>

Забележка ()* Отбелязани са примери, които присъстват в стратегически документи.

Изготвен е примерен план за последователността на етапите в процеса по ангажиране на учениците и се-

мействата в превенцията на агресията и насилието.

Фигура 7. Образец на план за ангажиране на учениците и техните семейства в превенцията на агресията и насилието

Ангажиране на учениците

Ангажиране на семействата

Препоръчано е, преди да се пристъпи към действие, да се прецени приложимостта на подобен план в конкретния училищен контекст, отчитайки спецификата на учениците. Фокусът на всички действия следва да е постигането на позитивни и дългосрочни решения. Отбелязана е необходимостта от внимателна преценка на рисковете,

свързани с поверителността на личните данни при провеждане на персонални анкети, необходими за обосноваването на училищните програми и подходи. Обобщено е, че за формирането на ефективна училищна политика е необходимо участието на всички членове на училищната общност и всички заинтересовани страни.

Източник:
Bullying. No Way!
<https://bullyingnoway.gov.au/>

Йордан Илиев

ПРАКТИЧЕСКИ НАСОКИ ЗА РАЗБИРАНЕ И ПРЕДОТВРЯВАНЕ НА КИБЕРТОРМОЗ

В публикация на Организацията за превенция на тормоза в Австралия (Bullying Prevention Organisation) се посочва, че навлизането на социалните медии значително повишава възможността за свързаност между хората във всеки един момент. Социалните медии носят много ползи на своите потребители, но те притежават и разрушителна страна. Думите също могат да нараняват и проявата на онлайн насилие има своите последствия.

Дефиниране на кибертормоз

Кибертормозът е насилие в онлайн среда, който може да включва най-общо гневни, неприлични, заплашителни или унижаващи съобщения, виктимизиращи определена личност и целящи причиняването на вреда, уронване на репутацията, сплашване и дискомфорт. Кибертормозът се осъществява чрез преднамерено използване на платформите за социални медии, информационните и комуникационни технологии, съвременните технологични средства за комуникация като електронна поща, телефони, чатстай, тематични групи за дискусии в интернет пространството, приложения, мигновени съобщения, блогове, видеоклипове, сайтове за игри, както и т. нар. уебсайтове и страници на „омразата“, които провокират насилие и враждебност спрямо определена група от хора, на базата на пол, раса, нация, етническа принадлежност, религия, сексуална ориентация и други обществено значими белези.

Кибертормозът може да се изразява чрез един или няколко от следните начини:

➤ **мъчително дразнене (harassment)** – продължително изпращане на гневни, заплашителни, обидни или нежелани съобщения, които се определят като мъчителни и болезнени за получателя и целят да обидят, сплашат или унижат.

➤ **интернет „тролене“ (flaming/trolling)** – обикновено се изразява в разгорещен спор в онлайн пространството, започващ като несъгласие между две лица, използващи агресивен и оскърбителен език, който ескалира и постепенно въвлича и други участници.

➤ **оклеветяване (denigration)** – разпространяване на лъжи, слухове или клюки за някого, целящи да навредят на неговата репутация или взаимоотношения.

➤ **преструване (impersonation)** – представяне за някой друг чрез публикуване или изпращане на материали с неуместно съдържание в онлайн среда, които лицето не би коментирало на живо.

➤ **разобличаване и подвеждане (outing and trickery)** – склоняване на някого да сподели тайна или неудобна информация за себе си и споделянето ѝ онлайн без неговото съгласие чрез фалшив профил, уебсайт или чрез промяна на собствения му профил.

➤ **изключване (exclusion)** – преднамерено отлъчване на някого от онлайн група или изключването му от дейности, защото не е взел участие в онлайн мероприятие.

➤ **киберпреследване (cyber-**

stalking) – следване на някого онлайн в различни сайтове и приложения, тормозейки и очерняйки го чрез многократно публикуване на заплашителни съобщения, водещо до предизвикване на значителен страх у потърпевшия.

➤ **сексуални съобщения (sexting)** – изпращане или публикуване на съобщения, видеоклипове или снимки с изявено сексуално съдържание.

➤ **порнография (pornography)** – притежание, производство и разпространение на порнографски материали на лица под 18-годишна възраст.

Характерно за кибернасилниците е, че имат възможността да останат анонимни, да са на разположение 24/7 и мигновено да въздействат на значително голяма група потребители и отделни хора. Те могат да се натрапят на места, които досега са се разглеждали като безопасни и сигурни – домовете на хората.

Признаци на преживяван кибертормоз

В публикацията са посочени редица симптоми, които индикират промени в поведението на жертвите на кибертормоз, като:

➤ усамотяване и избягване на обичайните приятелски контакти, забавления чрез онлайн занимания;

➤ внезапни промени в поведението, проявяващи се в избухливост, напрегнатост и негативизъм;

➤ потайност – мигновено триене на съобщения, криене на екрана на използваното устройство;

➤ раздразнителност, загуба на интерес, тревожност, нерешителност за включване онлайн, поради изобилието от получавани съобщения;

➤ депресираност, понижен апетит, здравословни проблеми, кошмари;

➤ проблеми със самооценката – деца с понижена самоувереност са по-склонни към неуместно поведение в онлайн среда и не се интересуват от евентуалните последствия;

➤ използване на враждебен език, който подстрекава към насилие и агресия спрямо извършителя;

➤ споделяне на план или подготовка за преднамерено онлайн или офлайн неуместно поведение.

Жертвите на кибертормоз имат нужда от убежище и закрила. Те могат да се чувстват безпомощни и не сигурни, отчаяни и в състояние на безизходица от продължаващия тормоз и преследване от насилника. Ранното разпознаване на възможните признаци за преживявано онлайн насилие е важно за навременното му предотвратяване и намаляване на вредите за здравето и благосъстоянието на потърпевшия.

Предотвратяване на кибертормоз

Идентифицирани са няколко начина, като **блокиране (block)** – блокиране на насилника и отнемане на възможността му да коментира; **игнориране (ignore)** – устояване на стремежа да се отговаря на провокацията в същия дух; **докладване (report)** – използване на функциите за докладване на неуместно поведение и съдържание в социалните мрежи; **изтриване (delete)**.

Важно е да се обръща внимание на това каква информация се споделя в онлайн пространството и да се спазват определени правила:

✓ въздържане от публикуване и разпространяване на онлайн материали

ли и информация за други хора с обидно и неподходящо съдържание;

✓ изискване на предварително съгласие преди публикуване на чужда снимка онлайн;

✓ детайлно обмисляне и преглед на всяка лична информация преди нейното публикуване онлайн;

✓ въздържане от споделяне на провокативни лични снимки онлайн особено от непълнолетни лица, използващи социалните мрежи;

✓ игнориране на спам съобщения, оферти за печалби, хиперлинкове и изскачащи прозорци в уебсайтове, поради опасността от заразяване с различни компютърни вируси;

✓ избягване на уговаряне на срещи на живо с хора познати бегло само онлайн;

✓ допитване до мнението на доверен възрастен;

✓ запазване на съобщенията за доказателство;

✓ уведомяване на съответните органи при необходимост – освен полицията, в зависимост от средата на

проявление на кибертормозатова, могат да бъдат учители, родители, служители, началници, интернет доставчици, доверен приятел.

От особено значение е да се обръща внимание на факта, че всичко, публикувано онлайн, се съхранява, независимо дали е изтрито или не – телефонните съобщения се запазват от мобилните оператори, имейлите и личните съобщения се съхраняват от интернет доставчиците, разговорите в приложения като „Месинджър“ (Messenger) се запазват на сървъри. Всяко устройство с достъп до интернет има свой собствен IP адрес, който може да бъде проследен. Следва да се има предвид, че непознати могат да запазват и споделят чужда лична информация, което води до потенциално увеличаване на възможностите за кибертормоз, преследване и заплахи. Затова всеки потребител следва да обмисля евентуалните последствия от своите действия в онлайн среда.

Източник:

Bully Zero, Bullying Prevention Organisation in Australia
<https://bullyzero.org.au/bullying/>

Янка Идакиева

KiVa – ПРОГРАМА СРЕЩУ НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩАТА НА МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И КУЛТУРАТА НА ФИНЛАНДИЯ

Наред с постигането на отлични академични резултати, финландското правителство полага съгласувани усилия за повишаване на благосъстоянието на децата и признава необходимостта от наблюдение нивата на училищен тормоз. В продължение на много години правителството е разчитало на законодателството, което вменява задължения на училищата да създават собствени планове за действие и изисква ангажимент от страна на училищния персонал да се намесва незабавно в ситуации на тормоз (*нулева толерантност*), но това не е довело до намаляване на отчетените случаи на тормоз. *Министерството на образованието и културата* подписва договор с *Университета в Турку* за разработване на програма за превенция и справяне с насилието за финландската училищна система. Университет провежда дългогодишни изследвания в областта на архитектурата на тормоза.

KiVa е разработена съвместно от Факултета по психология и Центъра за научни изследвания в областта на ученето на *Университета в Турку*. Приложена е пилотно и е оценена в периода 2006 – 2010 г. В проучването са включени 30 000 ученици и техните учители от 234 училища.

KiVa е акроним на “*Kiusaamista Vastaan*” (Срещу тормоза). Тя има за цел да определи норми, да изгради умения, поведение, нагласи и климат в класната стая и в училище за ограничаване и справяне с тормоза. Програмата предлага универсални действия на всички нива в училищната система за преодоляване на потвърдените случаи на тормоз.

Компоненти на програмата

Универсалният учебният план съдържа три модулни единици, подходящи за възрастови групи от 7 до 9 години, от 10 до 12 години и от 13 до 15 години. Разработени са обучението, ресурсите, уроците, онлайн дейностите, насоките за родителите и начините за подкрепа.

Всеки един от модулите е съставен от десет структурирани урока, всеки с продължителност около час и половина. Обикновено са разделени на две занимания от по 45 мин. на месец, които включват: *работа в екип, тренинг за уважение към другите, обучение за разбиране на емоциите, процеси на взаимодействие между членовете на групата и обучение за работа под натиск*. Отделя се специално внимание на видовете тормоз, как той се влияе от свидетелите/зрителите, последствията от него и как отделните лица и класа като група може да го намали. Уроците включват: дискусии (в целия клас и в малки групи), ролеви игри, видео клипове на хора, които споделят за тормоза, на който са били подложени, групова работа, писмени задания и дейности за целия клас. И в двата модула са включени онлайн игри, свързани с разискваните теми, които са насочени към усвояване на знания от типа „*Аз знам*“, извършване на дейности от типа „*Аз мога*“ и използване на уменията в ежедневието на принципа „*Аз правя*“. Игрите могат да се играят в училище и/или в дома.

Програмата предвижда презентации в помощ на учителите и родителите. Поставят се KiVa плакати в

цялото училище, а персоналет носи жълти жилетки с надпис „Срещу насилието“, за да насочва непрекъснато вниманието на всички върху проблема. Насърчава се участието на родителите в подкрепа на програмата. KiVa поддържа публичен интернет достъп за родители и други лица, заинтересовани да научат повече за нея, за тормоза и как да подкрепят децата да говорят и/или да застават срещу него.

Програмата насърчава изграждането на социални умения, като например създаване на приятелства, подкрепа и защита на децата от преследване. Това увеличава съпричастността на учениците към техните връстници, които са обект на тормоз, и изгражда социална отговорност. Учениците, преживели тормоз, изграждат умения за създаване на приятелства, което намалява риска от повторение на инцидентите и увеличава вероятността да бъдат приети от съучениците им. Учениците, които притежават по-високи нива на емпатия, обикновено са по-социализирани, харесвани от връстниците си и по-малко агресивни.

Справяне със случаите на тормоз

В програмата са включени конкретни мерки, които трябва да бъдат предприети от KiVa екипа и класния ръководител, когато има настъпил инцидент. Екипът, състоящ се от учители, членове на училищния персонал, образователни психолози и треньори (преминали обучение за прилагане на KiVa) и др., внимателно и подробно разглежда инцидента, за да установи дали отговаря на характеристиките на тормоза. Според статистическите данни 60% от докладваните инциденти отговарят

на определението за училищен тормоз. Член на екипа осъществява първата среща с жертвата, за да изясни ситуацията и да предложи подкрепа. Следват срещи на целия екип с насилника и жертвата поотделно. При тези срещи от насилника се изисква да предложи и да се ангажира с действия, които да помогнат на жертвата. Следващите срещи се провеждат с двете страни едновременно. Класният ръководител осигурява един или двама връстници с доказана репутация на уравновесени миротворци в подкрепа на жертвата. В процеса на разговорите и дискусиите между страните се насърчава продължаващо положително поведение от страна на насилника.

В края на всяка учебна година Министерството провежда анкета във всички училища в страната, в която учениците съобщават дали са били жертва и обект на училищен тормоз. Резултатите от анкетата се изпращат обратно на училищните ръководства, придружени със статистическа информация за цялата училищна система. По този начин всяко училище може да оцени напредъка си в намаляването на тормоза и да сравни собствените си резултати с тези за страната като цяло.

Резултати от прилагането на програмата KiVa

Мерките, прилагани от KiVa екипите при разрешаване на случаите на тормоз, показаха подобрене в 98% от тях. Тормозът е напълно прекратен в 86% от отчетените инциденти. Посочват се и редица други положителни резултати като: *повишаване на ангажираността на учениците в учебния процес,*

намаляване на отсъствията от училище, повишаване на съпричастността към жертвите и ангажиране с тяхната защита, намаляване на субективизма при възприемането на проблема за тормоза и негативните схващания. Програмата се прилага от 2011 г. в над 90% от училищата в страната и всяка следваща година резултатите отчитат значителен спад на тормоза.

KiVa е придобила широка публичност извън границите на Финландия и се разпространява в други страни и региони с бързи темпове. В момента програмата има лицензирани партньори в Белгия, Естония, Люксембург (Мрежа на европейските училища), Холандия, Нова Зеландия, Обединеното кралство, Гърция, Италия, Южна Африка, Швеция и САЩ.

Процедура за придобиване на статут на лицензиран партньор

KiVa партньор или лицензиант е организация, на която Университетът в Турку е предоставил правото да търгува, разпространява и продава KiVa продукти и да използва знанията, свързани с програмата за целите на изпълнението ѝ в дадена държава или регион, което се посочва в споразумението за лицензиране. Университетът подкрепя усилията им при въвеждането ѝ в съответната страна или регион.

Условия за лицензиране

Лицензираният партньор поема дългосрочен ангажимент, който изисква експертни познания в областта на образованието, развитие на училището, обучението на учители и/или работата по превенция на тормоза. Примери за такива партньорски организации са неправителствени организации, общини, обществени или частни фирми за обучение или издателства. От партньора се изисква да притежава ресурси, за да се подготви, да внедри програмата и да поддържа училищата, прилагащи програмата в определения район.

Прилагане KiVa в друг регион

Процесът започва с договаряне и подписване на споразумение за лицензиране с Университета в Турку. За да има достатъчно време за предварителна подготовка се препоръчва договарянето да е подписан най-малко две години преди внедряването на програмата. Този период е необходим за планиране на всички предварителни дейности, изготвяне на езикова версия (ако е необходимо) за съответния регион. Трябва да се отдели една година за обучение на специалисти, които могат да използват ресурсите и възможностите на програмата. В същото време трябва да се подберат и училищата, в които ще се прилага.

Източници:

1. J. Hutchings, S. Clarkso (2014), „KiVa Anti-bullying Programme“
<http://www.centreforearlyinterventionwales.co.uk/documents/KiVainfobooklet.pdf>
2. KiVa school
<http://www.kivaprogram.net/program>

Величка Лозанова

ДРУГИ ИЗТОЧНИЦИ НА ИНФОРМАЦИЯ

В публикуваното от ЮНЕСКО Ръководство за учители „Спиране на насилието в училищата (Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers) са подбрани – с приложена кратка анотация – по-важни интернет страници и портали, свързани с проблематиката.

1. Да изградим Европа за и съвместно с децата (Building a Europe for and with children)

www.coe.int/t/transversalprojects/children/

Информира за дейностите по Програмата на Съвета на Европа за насърчаване съблюдаването на правата на децата и защитата им от насилие.

2. Международна линия за помощ за деца (Child Helpline International)

www.childhelplineinternational.org

Съдържа информация и препратки към интернет страници, свързани с услуги, съвети и публикации.

3. Образование за мир: учебни ресурси (Educating for Peace: Classroom Resources)

www.global-ed.org/e4p/rm-teachers.htm

Представя образователни материали, свързани с мира и подбрана библиография относно насилието в училищата, предназначена за учители, възпитатели и родители.

4. Международно образование (Education International)

www.ei-ie.org/healthandsafety/

Предоставя препратки към доклади и статии, посветени на насилието в училищата.

5. Премахване на телесното наказание: пътят към конструктивната дисциплина на децата (Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline)

<http://publishing.unesco.org/details.aspx?&CodeLivre=4332&change=E#>

Информира за действията на ЮНЕСКО относно едноименния документ.

6. Възприемане на многообразието: набор от инструменти за създаване на приобщаваща, предразполагаща към учене среда (Embracing Diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments)

<http://www2.unescobkk.org/elib/publications/032revised/index.htm>

Набор от инструменти, разработени от ЮНЕСКО Банкок, които включват способности и дейности за самообучение в създаване на приобщаваща, предразполагаща към учене среда.

7. Етично образование за децата (Ethics Education for Children)

www.ethicseducationforchildren.org/

Инициатива за насърчаване на основаното върху ценности и качествено образование за децата и младите хора. Сайтът осигурява пространство за обмяна на мнения, като включва ресурси, добри практики и други документи за етичното образование.

8. eTwinning: общност на училищата в Европа (eTwinning: School partnerships in Europe: School partnerships in Europe)

www.etwinning.net

Проект на ЕК, насърчаващ сътрудничеството между училищата в Европа.

9. Humane Education Advocates Reaching Teachers – HEART

www.teachhumane.org

Съдържа препратки към инструкции, програми за обучение на учители и други материали за хуманитарно образование.

10. Електронен ресурсен център за образование по правата на човека (Human Rights Education Associates Resource Centre)

www.hrea.org

Онлайн репозиториум за образование във връзка с правата на човека, с учебни материали, форуми, базирани данни и препратки към други организации и ресурси.

11. Проект за образование по правата на човека (Human Rights Education Project)

www.aclrc.com/hrep.html

Предлага практическа помощ на ученици от началните нива на средното образование и техните учители.

12. Система за информация и документация относно човешките права (Human Rights Information and Documentation System – HURIDOCs)

www.huridocsearch.org

Осигурява достъп до 4500 уебстраници, посветени на човешките права и до над 100 хил. документа, свързани с насилието в училищата.

13. Ресурсен център по правата на човека (Human Rights Resource Center)

www.hrusa.org

Ресурсният център разпространява електронни и печатни ресурси,

подготвя специалисти, обучава студенти и организира мрежи за споделяне на добри практики в помощ на обучението по правата на човека.

14. Междуведомствена мрежа за образование в извънредни ситуации (Inter-Agency Network for Education in Emergencies)

<http://www.ineeserver.org/>

Има за цел да гарантира правото на образование в извънредни ситуации и възстановяване след кризи.

15. Международна обсерватория за насилието в училищата (International Observatory on Violence in Schools)

<http://www.ijvs.org/3-6185-International-Observatory-on-Violence-in-School.php>

Интернет порталът на едноименната неправителствена организация допринася за събирането, насърчането и разпространението на интердисциплинарни изследвания върху насилието в училищна среда, оценяването на училищната среда и подпомагането на обучението на учители и други професионалисти.

16. Да запазим училищата безопасни (Keep Schools Safe)

www.keepschoolssafe.org

Съдържа ресурси относно насилието в училищата, които са предназначени за учители, училищни администратори, родители и ученици. Налична е също информация за безопасност и превенция на насилието под формата на статии и постове.

17. Учене без страх – глобална кампания за прекратяване на насилието в училищата (Learn Without Fear – Global Campaign to End Violence in Schools)

<http://learnwithoutfear.org>

Предоставя доклади и научни изследвания по въпросите на насилието в училищата.

18. LIFT OFF: Трансгранична инициатива за образование по правата на човека в основните училища (LIFT OFF: Cross Border Human Rights Education Initiative for Primary Schools)

www.liftoffschools.com

Съдържа материали, подходящи за различни възрастови групи, разработени с оглед насърчаването на разбирането и съблюдаването на човешките права.

19. Електронна клирингова къща MINCAVA (MINCAVA electronic clearinghouse)

www.mincava.umn.edu/

Порталът осигурява актуални образователни ресурси относно всички видове насилие, като разполага с база данни от над 1000 ръководства, видео материали и други ресурси.

20. Служба на Върховния комисар по правата на човека: обучение образование (Office of the High Commissioner for Human Rights: Training and education)

www.ohchr.org/EN/PublicationsResources/Pages/TrainingEducation.aspx

Интернет страницата осигурява редица ръководства, програми за обучение и други публикации относно образованието по правата на човека.

21. Курсове Pathways – ABC на насилието (Pathways Courses – the ABCs of Bullying)

http://pathwayscourses.samhsa.gov/bully/bully_intro_pg1.htm

Курсът обобщава причините и ефекта на насилието, техниките за превенция, програми, класифициране, възможности за повлияване, други

правни/етични проблеми относно насилието.

22. Движение за обучение по човешки права (The People's Movement for Human Rights Learning)

www.pdhre.org/materials/

Предоставя ръководства и материали за обучение по правата на човека.

23. Спасете децата: преподавателски ресурси (Save the Children: Teaching Resources)

www.savethechildren.org.uk/assets/php/library.php?Type=Teaching+resources

Съдържа материали и статии на различни теми, предназначени за учители по правата на децата, гражданското образование и насилието към децата.

24. Безопасни училища/Здрави ученици (Safe Schools/Healthy Students)

<http://www.sshs.samhsa.gov/default.aspx>

Порталът разполага с над 50 документа и интернет страници, разглеждащи важни въпроси на превенцията на училищното насилие.

25. Спасете младежта: Национален център за превенция на насилието към младите хора (Safe Youth: National Youth Violence Prevention Center)

www.safeyouth.org

Предоставя статистически данни за насилието в училищата, програми за превенция, възможности за обучение, горещи линии, статии и брошури.

26. Училищни програми за превенция на насилието: указание за ползване на ресурсите (School-based violence prevention programs: A resource manual)

www.ucalgary.ca/resolve/violenceprevention/

Порталът съдържа информация за училищни програми за превенция на насилието срещу момичета и млади жени. Предоставя практически изследвания и експертна информация.

27. Стоп на насилието сега (Stop Bullying Now)

www.stopbullyingnow.com

Интернет страницата е разработена от Департамента по здравеопазването и човешките ресурси на САЩ. Съдържа статии и съвети, предназначени за деца и родители с цел превенция на насилието.

28. Преподаване на толерантност (Teaching Tolerance)

www.tolerance.org/teach/web/power_of_words/index.jsp

Предлага безплатна учебна програма, учебни дейности за младежи, родители и настойници.

29. Глобална програма за младежта: мониторинг на насилието в училище (The Global Program on Youth: Monitoring School Violence)

<http://gpy.ssw.umich.edu/projects/violence/>

Съдържа богата библиография, резюмета на публикации и научни изследвания относно мониторинга на насилието в училище.

30. Институт за превенция (The Prevention Institute)

www.preventioninstitute.org/schoolviol3.html

Предоставя стратегии, ресурси и договори за разработване на всеобхватни програми за превенция на училищното насилие, както и информация за минали проекти и такива, които все още са в ход.

31. Проект „Право на образование“ (The Right to Education Project)

www.right-to-education.org/

Интернет страницата има за цел да насърчава социалната мобилизация и правната отговорност с фокус върху нормативните предизвикателства пред правото на образование. Приложена е информация за образователните права в отделните държави.

32. ЮНЕСКО: Образование по правата на човека (UNESCO: Human Rights Education)

<http://www.unesco.org/en/human-rights-education>

Представя рамки и ръководства за образование по правата на човека, както и информация за добри практики.

33. ЮНЕСКО: Приобщаващо образование (UNESCO: Inclusive Education)

<http://www.unesco.org/en/inclusive-education>

Съдържа ключови документи, ръководства и инструменти за приобщаващо образование.

34. ЮНЕСКО-Международно бюро по въпросите на образованието: Да не научим да живеем заедно (UNESCO IBE: Learning to Live Together)

<http://www.ibe.unesco.org/en/learn-to-live-together.html>

Осигурява достъп до база данни с перспективни инициативи, преди всичко в училищна среда.

35. УНИЦЕФ: Закрила на децата от насилие, експлоатация и лошо отношение (UNICEF: Child protection from violence, exploitation and abuse)

<http://www.unicef.org/protection/index.html>

Интернет страницата на УНИЦЕФ предоставя информация за закрила на децата, включително правни рамки и статистики.

36. УНИЦЕФ: Ресурси за ученици и учители (UNICEF: Resources for students and teachers)

<http://www.unicef.org/siteguide/resources.html>

Препратки към ресурси относно правата на децата, дискуссионни форуми, аудио-визуални материали и колекция от статии.

37. Всеобщата декларация за правата на човека, преведена на повече от 300 езици и диалекти (The Universal Declaration of Human Rights in more than 300 languages and dialects)

<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Introduction.aspx>

Най-пълната колекция от преводи на Всеобщата декларация за правата на човека.

38. Кибер училищен автобус на ООН (United Nations Cyberschoolbus)

<http://cyberschoolbus.un.org/>

Колекция от висококачествени материали, подготвени по проекта на ООН. Предназначени са за образователни цели (в началното, основното и средното образование) и за обучение на учители.

39. Програма за безопасни училища USAID (USAID Safe Schools Program)

www.usaid.gov/our_work/cross-cutting_programs/wid/ed/safeschools.html

Съдържа различни публикации и доклади.

40. VISIONARY

www.bullying-in-school.info/

Порталът е създаден в помощ на всички, търсещи информация за училищното насилие. Съдържа описание на проекти, добри практики, материали и други ресурси.

41. Световна програма за образование по правата на човека (World Programme for Human Rights Education)

<http://www2.ohchr.org/english/issues/education/training/programme.htm>

Интернет страницата се поддържа от Службата на Върховния комисар на ООН по правата на човека. Предоставя информация за програмата, като същевременно пропагандира основните принципи и методи на образованието по правата на човека.

42. Световен доклад за насилието над деца (World Report on Violence against Children)

<http://www.violencestudy.org/r229>

Предлага достъп до пълния текст на доклада на различни езици, с мощни и други свързани документи. Предлага се и по-достъпна версия.

43. Младежко партньорство (Youth Partnership)

www.youth-partnership.net/youth-partnership/

Обединява документи от регионални обучителни курсове, база данни с добри практики и доклади относно превенцията на насилието при младите хора.

Източник:

Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers (2011)

<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001841/184162e.pdf>

Йордан Илиев

НАЦИД

ISSN 1314-8966 (Print)
ISSN 2367-9425 (Online)